

Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning

*En analyse af baggrunde og årsager samt en teoretisk
afdækning af David Eastons teori om politiske systemer og
dennes anvendelighed som ramme herfor*

af Alex K. Tonnesen

*Speciale på Kandidatuddannelsen i Forvaltning, Institut
for Samfund og Globalisering, Roskilde
Universitetscenter, 2008*

Indholdsfortegnelse

Indledning, hovedsageligt videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser	4
Videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser	4
Forvaltningshistorie, udgangspunkt og afgrænsning	6
Niveauer og kausalitet	8
Metode, kilder og analysens arbejdsobjekter	10
Afrundende om videnskabsteori og tilgang	12
Teorikapitel: Eastons teori om politiske systemer	14
Konkret overblik over Eastons teori om politiske systemer.....	14
Videnskabeligt udgangspunkt og analytiske implikationer	16
Den inkrementelle og disciplinære videnskab.....	17
Aktører, strukturer, dele, helheder, virkelighed og teori	19
Ontologiske spørgsmål.....	22
Om at favne bredt og indfri hensigtserklæringer.....	25
Samfundsforståelsen hos Easton	26
Den generelle begrebsanvendelse hos Easton.....	32
Konklusion.....	38
Analysekapitel: Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning	41
International Relations og anden teori.....	41
Samfundsøkonomisering	42
Den tredje verden.....	44
Hemmelighed og sociobiografiske forhold.....	45
Ideer og Ideologi	47
Ideologi og økonomi.....	50
Tilspidsningen af den kolde krig i 80'erne.....	52
Et større perspektiv	55
Den russiske historie.....	56
Den russiske politiske tradition	58
Gorbatjov og Kina	59

Konklusion.....	62
Abstract in English.....	63
Landkort.....	64
Litteratur.....	67
Bibliografi.....	67

Indledning, hovedsageligt videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser

Hvordan kunne Sovjetunionen pludselig bryde så hurtigt og totalt sammen som det var tilfældet? Hvorfor sluttede den kolde krig? Hvilke processer har været i spil op til disse skelsættende begivenheder, og hvordan er de blevet formet af økonomiske, globale, militære og historiske forhold mv.

Denne specialeafhandling beskæftiger sig med disse og andre beslægtede spørgsmål. Som teoretisk udgangspunkt søges David Eastons teori om politiske systemer anvendt. Eksplicit anvendes dette teoriapparat ikke så ofte for tiden, men det er gledet ind som én af politologiens grundpiller (Bang 1998: 281).

Problemformuleringen falder i en treleddet form:

1. Hvad var de væsentligste baggrunde for og årsager til Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning?
2. Hvad går David Eastons teori om politiske systemer på?
3. Kan David Eastons teori om politiske systemer bruges som ramme for analysen af Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning, og i givet fald hvordan?

Videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser

Nedenfor behandles hovedsageligt afhandlingens videnskabsteoretiske udgangspunkt og metodiske tilgang. Ambitionen for denne afhandling er ikke at lave en falsifikationstest, induktionsunderbygning eller et casestudie af en overordnet videnskabsteoretisk retnings generelle anvendelse i samfundsvidenskaberne, eller at raffinere Eastons teori om politiske systemer, eller at påvise at nogen andres evt. senere foretagelse af en sådan raffinering er højst påkrævet. Ambitionen er at sige noget konkret, og om muligt overbevisende, om Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning på de væsentligste niveauer og om hvorvidt Easton kan bruges som ramme herfor.

Tekstens udgangspunkt er at verden er en grundlæggende kompleks, kontingent og ofte forvirrende størrelse som ikke er til for at være meningsgivende, og refleksivitet fører derfor typisk lige så ofte til mangelerfaringer, på til tider stigende niveauer, som til rationalitet, hvilket ikke nødvendigvis behøver begrædes. Det er her meget væsentligt ikke at synonymisere kontingens med vilkårlighed; det forhold at en given samfundsmæssig størrelse eller udvikling godt kunne have været anderledes (at den er kontingent) betyder overhovedet ikke at den *lige så godt* kunne have været anderledes -

i praksis snarere tværtimod. Det betyder at det som udgangspunkt kalder på nærmere undersøgelse at finde ud af hvorfor og hvordan den faktisk blev som den blev i et spændingsfelt mellem strukturel nødvendighed og kaotisk tilfældighed. Det er derfor altid analytisk relevant at forholde sig til om ens vigtigste analyseelementer (hvad enten de er koncepter, udviklinger, institutioner eller andet) primært kræver forklaring andetstedsfra eller primært selv skal bruges til at forklare noget andet med. Denne øvelse er sjældent trivielt og for ofte ikke gennemført, men den kræver langt fra altid eksplicitering.

Lige så vigtigt det er at holde sig for øje at stort set intet kan fastlægges a priori, at det meste er kontingent og emergent og at socialiteten bl.a. kan forstås som en kollektiv evne til at foretage meningsbærende lag- og sønderdelinger på trods af allehånde sammenvævede forudsætnings- og kausalitetsrelationer, lige så vigtigt er det at lade sine udsagn og meningsfastlæggelser virke med fuld styrke i den specificitet de faktisk befinder sig i. Forledelsen til generaliseringer i almindelighed og decideret universalisme i særdeleshed er ikke bare ofte en allusion, den risikerer også at være direkte skadelig for analyse fordi den i for høj grad gør middel ud af udsagn og pointer der primært burde være mål. I kombination med en skarpt håndhævet disciplininddeling bliver problemet større og så er, som det er blevet hævdet (Simon 1991: 170), "the problem ... less one of bringing unlike social scientists together than one of bringing unlike social sciences together in one man." Det gælder for kraftfulde samfundsvidenskabelige udsagn at det gerne skal være svært at se om de skal tolkes som sjældent ekspliciteret almenviden, et småkontroversielt postulat eller er ment mere eller mindre metaforisk. Dette gælder især når emnet er bredtfavnende som her i teksten. Der er simpelthen mindre afstand mellem analyseindhold og analyseform (til tider er de helt uskelnelige) når emnet er generelle samfundsmæssige udviklinger, modsat fx nogle arbejdsmæssige omstruktureringer i en dansk styrelse el.lign., og det vil til tider være nødvendigt eller hensigtsmæssigt at forlade sig mere på kunst(færdighed) end teknik og fx benytte essayistikken med dens anderledes muligheder for at forene præcision og nuance, idet præcision gennem systematisering er langt sværere at opnå, fordi det er sværere at nå hele vejen rundt om emnet og fordi systematiseringen ikke så nemt lader sig adskille fra emnet selv. Videnskabelig intuition bliver derfor i en hvis forstand nogle gange vigtigere end videnskabelig grundighed. Dette er ikke så usædvanlig en position som det måske umiddelbart kan forekomme; det er trods alt først inden for de sidste par århundreder, på visse steder og inden for visse grene at man har fået opstillet et ideal om at folks videnskabelighed i højere grad bør måles på omfanget af deres forbehold end kraften i deres pointer (se heromkring fx Flyvbjerg 2001). Denne teksts udgangspunkt er således at det der siges noget om, er vigtigere end det der ikke

siges noget om, hvad der siges, er vigtigere end hvordan det siges, det er vigtigere at sige det end at forklare hvorfor det overhovedet kan siges, og hvis ikke det kan siges på en i sig selv nogenlunde overbevisende måde, så er det nok enten urigtigt, irrelevant eller uinteressant, hvorfor sondringen mellem hvad der siges, og hvordan der er fundet frem til det der skal siges, sjældent hverken er reel, produktiv, nødvendig eller særligt videnskabelig hvorfor der ikke lægges meget vægt på den. Dermed ikke sagt at der ikke skal argumenteres grundigt i udsagnene, det skal der, eller at det ikke kan være hensigtsmæssigt med et teoretisk startpunkt, det kan det, og her i teksten er det Eastons teori om politiske systemer der er søgt anvendt, men hvis spændingen mellem en konkret analyses form og indhold i en tekst med emner så brede som nærværendes har bedre af at ligge på et udsondret og eksplicit niveau frem for som en livgivende organisk del af selv samme analyse, så er der efter alt at dømme tale om en svag analyse, fx én der er for hæmmet af faggrænser eller andre afgrænsninger eller ikke rigtigt har noget på hjerte.

Forvaltningshistorie, udgangspunkt og afgrænsning

Sovjetunionen var verdens hidtil set største og dybeste offentlige forvaltning og studiet af den ligger som sådan midt i genstandsfeltet for Kandidatuddannelsen i Forvaltning. Hertil kommer at Sovjetunionens sammenbrud blandt meget andet tydeligvis også var et forvaltningssammenbrud. Afhandlingen her er delvist forvaltningshistorisk, en gren der ikke dyrkes så ofte på Institut for Samfund og Globalisering på RUC, men det gør den naturligvis ikke mindre hjemmehørende på instituttet. Et emne der ligger indenfor samfundsvidenskaberne falder ikke ud af samfundsvidenskaberne blot fordi man beskæftiger sig med det nogle år efter de vigtigste begivenheder fandt sted, og forvaltningshistorie er forvaltningsvidenskab præcis som retshistorie er juridisk videnskab ligesom emner indenfor begge felter samtidig kan undersøges historievidenskabeligt alt efter hvorledes man griber det an konkret. Sondringerne vil typisk bero mere på den videnskabelige tilgængelighed frem for genstandsfeltets.

Nærværende afhandling starter i mainstream-politologien, i afsnittet der behandler David Eastons teori om politiske systemer, men derudover trækkes der bredt på mange forskellige tilgange, i en flerfagligt funderet tværfaglig tilgang. Det er her væsentligt at pointere at et teoretisk *udgangspunkt* ikke er det samme som en teoretisk *afgrænsning*. Der er ikke på forhånd valgt en metodisk-teoretisk afgrænsning af analysen, fx værende International Relations, international politisk økonomi, én af de mange institutionelle skoler el.lign.; i stedet foretages en løbende saglig afgrænsning der spiller sammen med analysens resultater.

Det er i almindelighed svært at forsvare a priori teoretiske afgrænsninger (med mindre man ikke har noget problem med at det sjældent kan afgøres om ens udsagn er trivielle eller ej), og de kommer derfor ofte til at stå ganske aksiomatisk. Hertil kommer at de sjældent er nødvendige eller analytisk hensigtsmæssige da ét af kendetegnene ved en velgennemført analyse netop er at der er et frugtbart samspil mellem analysens progression og den løbende udvælgelse og anvendelse af teori. Det er tilladeligt og ofte tilrådeligt at starte et bestemt sted, men hvis man på forhånd har brug for at fastslå at man ikke har tænkt sig at forlade dette sted (især med tanke på de ganske snævre og enstrengede teoriapparater der er populære i store dele af den kontemporære samfundsvidenskab), så er der en pæn risiko for at ens analytiske emner og/eller evner er for indskrænkede.

I nærværende tilfælde er det endnu sværere eftersom det er åbenlyst at Sovjetunionens sammenbrud har dybe både økonomiske, sociologiske, politiske, psykologiske og juridiske aspekter mv., og analysen går netop ud på at fastlægge hvad der er væsentligst og hvorledes samspillene er, hvorfor det ikke lader sig gøre a priori eller metodisk. Selvom dette muligvis kan forekomme kontroversielt i dagens amerikansk dominerede og naturvidenskabsinspirerede samfundsvidenskaber, er det dog trods alt et princip der har været praktiseret på forskellig led i europæisk tænkning i årtusinder, fx under betegnelsen *phronesis* (som fx Flyvbjerg 2001 er proponent for) og inden for forskellige Cartesiansk inspirerede og eksistentiale retninger. Dette forhindrer ikke afhandlingen i at have et teoretisk udgangspunkt (og herudover foretage adskillige videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser rundt om i teksten), nemlig Eastons teori for politiske systemer, men sammenhængen mellem dette og det analytiske niveau og genstandsfelt er ikke som vanligt søgt på forhånd gennem metodiske overvejelser (hverken om der er en og hvori den kan bestå) og udforskningen af denne er et af de fremmeste mål for afhandlingens teoretiske dele, idet sammenhængen hverken kan eller skal forsvares principielt, men demonstreres konkret.

Undersøgelsen af forholdet mellem Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning er et mål for analysen. Uden at foregribe analysen for meget, gælder det at der er meget der taler for og relativ enighed om at det i højere grad var Sovjetunionens sammenbrud der afsluttede den kolde krig end det var den kolde krigs afslutning der fik Sovjet til at bryde sammen. Dette kausalt frem for kronologisk set. Analysen beskæftiger sig derfor en del med Sovjetunionen (og befinder sig på dennes niveau) fordi det er det vigtigste at analysere for at forstå begivenhederne, mens den kolde krigs afslutning i noget højere grad var en afledt størrelse. At der alligevel er en del om den kolde krig er for ikke at foregribe *historien*. Det var i højere grad var nogle kontingente,

halvtilfældige mikroniveau-udviklinger end overordnede strukturelle nødvendigheder der gjorde at det var Sovjet der afsluttede den kolde krig og ikke omvendt, gennem den kolde krigs bliven varm med vesten, eller mere sandsynligt en stribe interne løsrivelseskrige i østblokken og Sovjetunionen, a la Jugoslavien.

Niveauer og kausalitet

Der er generelt her i teksten ikke så stor fokus på en udlægning af de faktiske begivenheder der konkret *udgjorde* Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning. Dette skyldes at analysens formål er at finde baggrunde og årsager og mere specifikt at der altså er et stort niveaumæssigt gab mellem disse baggrunde og årsager og den måde begivenhederne konkret kom til at udspille sig på. Selvom der selvfølgelig var konkrete årsager og baggrunde for at begivenhederne faktisk kom til at forløbe som de gjorde, så befinder de sig oftest på et helt andet niveau som bedre lader sig behandle inden for historievidenskaben. Her er det, og med rette, en ofte benyttet figur at perioder med stabilitet afløses af brydningstider hvor brikkerne kastes i luften, og hvor tilfældigheder, tidligere betydningsløse forhold på mikroniveau, hidtil irrelevante enkeltpersoners gerninger og alt muligt andet svært- eller uforudsigeligt kommer til afgøre hvor de lander igen. Generelt kan det måske siges at mens historievidenskaben er bedst til at forklare hvorfor tingene sker som de sker i brydningstiderne, så er samfundsvidenskaberne bedst til at forklare hvorfor tingene er som de er (eller ikke kan vedblive at være som de er) i stabilitetsperioderne, og de to typer af forklaringer er tit ret væsensforskellige selvom begge videnskaber naturligvis både kan og skal gå hinanden i bedene. Konkret set kan det fx siges at halvsenile østeuropæiske ledere, baltiske separatister, konservative generaler i den Røde Hær og russiske nationalister (og de kræfter de repræsenterer) hele tiden har været der i varierende omfang, men det er først i en systemisk krisesituation at deres handlinger og holdninger pludselig får afgørende og direkte indflydelse på de begivenheder som har umiddelbare og vidtrækkende strukturelle konsekvenser. Det væsentlige er at der udviklede sig en dyb strukturel krise for Sovjetunionen som sådan, hvor det eneste der kan siges klart med bare nogenlunde samfundsvidenskabelig analytisk sikkerhed er at balancen mellem muligheden for voldsomme begivenheder og forandringer versus muligheden for at systemet ville køre uantastet videre af sig selv, tippede i det førstes retning. Noget ville der altså nok komme til at ske på et eller andet tidspunkt, og her i afhandlingen ligger interessen ved de *bagvedliggende* frem for de *udløsende* faktorer og forudsætninger eller *indholdet* i dette 'noget'.

Det er her vigtigt at pointere at denne sontring mellem bagvedliggende og udløsende faktorerers væsentlighed har kontingente frem for a prioriske videnskabsteoretiske

årsager. Der ligger ikke i ovenstående en fordring om at de vigtigste baggrunde for og årsager til væsentlige samfundsmæssige ændringer *nødvendigt* befinder sig på et dybtliggende niveau blot fordi de plejer at gøre. Det kan ikke udelukkes at væsentlige samfundsmæssige ændringer kan ske stort set ud af det blå, uden at der var nogen basisårsager, men kun overbygningsfænomener der udløste ændringen, og at de efterfølgende bør stå som en art samfundsvidenskabernes parallel til de sidste dinosaurers uddøen, hvis vi antager at grunden til at der endnu ikke er fundet en god strukturel årsag til at dinosaurernes tidsalder ophørte er *at der ikke er nogen*. Det at skelne mellem basis og overbygning (for nu at udtrykke det i marxistiske termer) forudsætter ingenlunde en ensretning af kausaliteten, som mange synes at tro, ligesom to størrelser sagtens kan være ganske væsensforskellige selvom der ingen klar grænse eksisterer mellem dem, hvilket typisk vil være tilfældet her.

Det kan her indvendes at tilstedeværelsen af den dybe strukturelle krise i Sovjetunionen (dens eksistens vel at mærke, ikke dens årsager) i en hvis forstand faktisk burde være analysens endemål og ikke dens startpunkt. Men hertil må føjes at eftersom man ikke kan tage noget for givet, kan det ikke forsvares at starte en analyse *noget sted* og da dette er nødvendigt for at den ikke bliver for forvirrende, så forekommer tilstedeværelsen af en dyb sovjetisk krise at være det mindst ringe sted at starte; dette fritager ikke for at undersøge alle de ovennævnte vinkler nærmere i løbet af analysen.

Apropos kausalitet og strukturelle kriser, så kan et politisk system som EU fx hævdes at have været i en dyb strukturel krise i hele sin levetid, og hvis dette politiske system en dag skulle kollapse, er det et åbent spørgsmål om den analytiske forklaring ikke i højere grad skal tilskrives de pågældende udløsende faktorer da den strukturelle krise var et konstant systemisk grundvilkår der i den forstand ikke egner sig synderligt godt til at blive brugt til at forklare forandringer. Her skal man dog passe på hvor man får gjort forandring på ét niveau til en forudsætning for forandring på et andet. En tændt kogeplade kan analytisk set være en fuldgod årsag til en dybt kvalitativ og grundlæggende forandring (at vandet i gryden på pladen begynder at koge og dermed overgår fra flydende til gasform) selvom der intet nyt er sket da den tændte kogeplade har haft samme temperatur hele tiden, og hidtil har de forandringer den har været årsag til (at vandet er blevet gradvist varmere), været af inkrementel, kvantitativ og ret begrænset omfang. Tingene bliver naturligvis ikke nemmere af at hverken EU's kogepunkt eller gasform er kendte, uforanderlige eller nemt forudsigelige størrelser, ligesom Sovjetunionens ditto heller ikke var det. På den anden side skal man være forsigtig med stærke udsagn af typen ”det system var dømt til undergang fra starten” eller fra ”X tidspunkt/begivenhed”; de passer normalt ikke, men derfor kan det ikke

udelukkes at det faktisk kan være tilfældet for nogle systemers vedkommende. Det vigtige at pointere her er at stort set intet kan udelukkes på forhånd, og kausalitet er i det hele taget, ligesom viden, en højest besværlig størrelse at arbejde videnskabeligt med, og ligeså åbenlyst det er at principielt intet kan tages for givet, ligeså svært er det i praksis at lade være.

Metode, kilder og analysens arbejdsobjekter

Nedenstående snævre metodeafsnit er kort og teknisk hvilket skyldes at analysens emnefelt er så bredt og mangeartet at det egner sig dårligere til forlods og mere eller mindre uafhængige metode- og analysetekniske overvejelser, og det er meget sværere (og langt mindre påkrævet) at foretage en meningsfuld tekstlig skelnen mellem analysens form og dens indhold end hvis det fx havde drejet sig om implementeringen af nogle specifikke styringsredskaber i en samtidig dansk kommunalforvaltningsmæssig kontekst.

Nærværende analyse er ikke et case-studie hvor selvstændige metodeovervejelser kunne hævdes påkrævet alene af den årsag at én af dens hovedberettigelser ville være dens konklusioners gyldighed for og udsigelseskraft i forhold til andre politiske systemers sammenbrud eller andre kriges afslutninger. Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning er udviklinger med en sådan generel samfundsmæssig bredde og betydning at de fortjener at blive underkastet samfundsvidenskabelig analyse *for deres egen skyld* og ikke blot som middel til at sige noget (endnu mere) generelt eller noget om nutiden eller fremtiden, selvom sådanne, vellykkede analyser selvfølgelig ikke vil kunne undgå at gøre dette implicit eller perspektiveringsmæssigt skønt de ikke har det som mål.

I analysekapitlet gælder det at analysens arbejdsobjekter (hvilket forekommer at være en mere passende betegnelse end kildemateriale, data el. lign. selvom den ikke er så gængs) hovedsageligt er *andre analyser* af Sovjetunionen og den kolde krig i almindelighed og af årsager til og baggrunde for Sovjetunionens sammenbrud i særdeleshed. Analysen er i den forstand et skrivebordslitteraturstudie. Der er i de anvendte, mestendels videnskabelige analyser en pæn spredning både mht. forfatterens teoretiske og geografiske ståsted og baggrund og tidspunktet for og formålet med analysen. Der er dog en overvægt af vestlige analyser da de russiske kun i mindre omfang er oversat.

En anden analytisk tilgang havde været at benytte en masse primærmateriale fundet på arkiver og skabt gennem kvalitative og kvantitative interviews i Moskva og Washington

mv., men det ligger langt udenfor denne afhandlings rækkevidde. Andenhånds primærmateriale (i videnskabelige udgivelser hvori der er foretaget fx interviews, statistiske optællinger mv.), samtidigt primærmateriale henvendt til offentligheden (traktater, taler, Pravda- og andre avisartikler, love, forordninger og dekreter mv.) samt biografier og selvbiografier over og fra mere eller mindre centralt placerede personer er alt sammen kun anvendt i mindre omfang. Dette er bevidst og har en række årsager. Dels fordi arbejdet med denne typer kilder er ganske tidskrævende og højner risikoen for at analysen graver sig ned i en, for besvarelsen af problemformuleringen, mindre væsentlig detalje, hvilket typisk først kan ses når det givne analysespor er kørt til ende. Dels fordi det ikke er så nødvendigt som når man befinder sig inden for en historievidenskabelig diskurs hvor en stor del af videnskabeligheden hviler på traditionen for kildekritik, som derfor typisk må indtage en fremtrædende plads, og hvor det tit ses som en dyd at forsøge at forstå historien 'i egen ret' og 'som den virkelige skete'. Men her befinder vi os i samfundsvidenskaberne hvor emnets samfundsmæssighed er vigtigere end dets historicitet, selvom forskellen mellem disse kan antage mange forskellige former eller være ikke-eksisterede alt efter de nærmere omstændigheder. Der er derfor ikke megen kildekritik i snæver historievidenskabelig forstand, da det her gælder om at undersøge om de analyser af andre der behandles her i teksten er præcise og hvad de egentlig siger, i nogle tilfælde om de overhovedet har deres gang på jorden, og det ikke er af selvstændig interesse (som det i højere grad ville være det for en historiker) hvorfor den givne analyse er blevet som den er, om forfatteren er lovligt undskyldt for at tage fejl, hvad han har haft af bagtanker osv. Ikke at disse forhold ikke inddrages, men kun når de kan tjene som middel.

Der er heller ikke nogen synderlig ambition om at foretage selvstændige historiografiske overvejelser (udover de umiddelbart nedenstående). Herudover er det forsøgt ikke i for høj grad at analysere fra et specifikt vestligt perspektiv. Sovjetologiens videnskabshistorie bliver således kun udlagt i det omfang det er direkte analytisk relevant og ikke for sin egen skyld; den snævert vestlige diskursanalytiske og moraliserende vinkel som ellers er meget populær i Danmark for tiden, er helt forbigået da Danmarks (eller måske nærmere danskeres) rolle på dette niveau er ganske negligerbar, og herudover er den på lange stræk tømt for substans og synes mest at dreje sig om hvem der burde have vidst hvad hvornår og indtaget hvilke positioner og kommet med hvilke offentlige fordømmelser og tilståelser senest på hvilke tidspunkter. Forhold hvis videnskabelige behandling ikke synes hverken særligt nødvendig eller interessant. Fælles for ovenstående afgrænsninger er at de har pragmatiske frem for teoretiske eller videnskabsteoretiske rødder, at de er fravigelige og at deres hensigtsmæssighed ikke kan fastlægges på forhånd, men må måles på analysens styrke.

En pæn del af de mest skuffende analyser er skrevet umiddelbart efter Sovjets sammenbrud og frem til midten/slutningen af 90'erne. Den udbredte tendens (både i videnskab og offentlighed) til at se de fleste større samfundsændringer som aldeles umulige, frem til det punkt hvor de faktisk indtræffer, og herefter betragte den selv samme udvikling som helt uundgåelig og nemt forudsigelig, gør sig gældende her. Man får således indimellem følelsen af at analysen af Sovjetunionen i 80'erne bliver for præget af efterrationaliseringer foretaget i 90'erne. Senere analyser, hvor begivenhederne er lidt mere på afstand, er oftere mere afbalancerede. Omkring analyser foretaget før Sovjets sammenbrud, betragtes udviklingsmulighederne (med rette) ofte ganske åbne. I antologien Ellman & Kontorovich (1992), hvor alle bidragene er skrevet før august 91-kuppet, men mange ganske kort tid før, med bidrag fra både vestlige og sovjetiske forskere, er det således påfaldende at ingen af forfatterne anser Sovjetunionens totale sammenbrud for på nogen måde uundgåeligt, og ganske mange anser det som helt eller delvist usandsynligt. Dette vel at mærke i en antologi der handler om Sovjets økonomiske disintegration, hvor der er bred enighed om at regimet som sådan befinder sig i en dyb og strukturel krise som følge af en meget elendig økonomi. Herudover er en del vestlige analyser fra 80'erne mindre brugbare fordi der mangler informationer, fordi det tages for givet at der umuligt kan ske de store ændringer i Sovjet, eller fordi de har for travlt med at moralisere og forklare hvor dårligt (i nogle enkelte tilfælde godt) et system det sovjetiske er og ikke beskæftiger sig meget med hvad der faktisk karakteriserer det.

Den normale strukturering af en analyse som den forhåndenværende ville være enten kronologisk, med fx en periodisering af 80'ernes udvikling i Sovjetunionen, eller emnemæssig opdelt efter økonomi, politiske forhold, interne og eksterne processer og faktorer mv. Her i afhandlingen er der valgt en hybridstruktur mellem de to, da det er mest hensigtsmæssigt for analysen.

Afrundende om videnskabsteori og tilgang

Ovenstående er langt fra de eneste videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser der er i denne tekst, de øvrige ligger hvor de passer i teori- og analysekapitlerne. Eastons teori er *selv* på et niveau og med et indhold hvor ganske mange videnskabsteoretiske aspekter behandles bedst i forbindelse med den teoretiske afdækning heraf frem for i dette kapitel. Tekstens egne videnskabsteoretiske standpunkter er til tider trukket relativt hårdt op, bl.a. for at de kan identificeres undervejs. Også i analysen omhandler alle væsentlige omdrejnings- og undersøgelsespunkter generelle og overordnede samfundsmæssige størrelser, udviklinger mv. (i modsætning til forhold i fx en specifik dansk kommune el.lign.), de er i den forstand ganske abstrakte, og mange af de

abstrakte hhv. videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser befinder sig bedre i deres selskab end i deres egne eller hinandens. Dette på trods af eller måske fordi at omdrejnings- og undersøgelsespunkterne, henholdsvis de videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser, er abstrakte på hver deres måde hvor det måske kan hævdes at omdrejnings- og undersøgelsespunkterne bedst forstås som aktualiserede eksisterende størrelser der bedst tænkes og behandles i deres abstrakte form, mens de videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser som oftest har den omvendte genese og snarere bør tænkes som virtuelle abstrakt-tænkte konstruktioner som helst bør behandles der hvor de giver sig udslag i noget konkret. Sondringen er dog muligvis slet ikke så vigtig da det er muligt at man i de fleste konkrete forsøg på at gennemføre den opdager at det er vigtigere at forsøge at fastlægge fx en kausal sammenhængs natur end dens retning, eller en samfundsstrukturniveauforskels længde frem for hvilken af størrelserne der er øverst og nederst, hvor det sidste i begge tilfælde ikke nødvendigvis er nemmere eller blot mere ladsiggørligt end det første, endsige en forudsætning for det, og hvor det alligevel er tilfældet er der måske netop ikke tale om samfundsmæssighed i almindelig kompleks kontingent forstand. Hvorom alting er så skulle alt dette gerne stille sig klarere længere fremme i teksten når det foldes ud. Hvad der er vigtigt at slå fast her er at denne teksts videnskabelige præmis er at der ikke findes endelige videnskabelige præmisser, forstået i den brede aristoteliske tradition at det ikke på forhånd hverken kan eller skal sikres at analysens videnskabsteoretiske fordringer og metodiske udførsel er tilstrækkelig, men at dette må afgøres i praksis undervejs.

Teorikapitel: Eastons teori om politiske systemer

Dette kapitel foretager en kritisk udlægning af Eastons teori om politiske systemer med henblik på efterfølgende at anvende denne som udgangspunkt for analysen af Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning, som det fremgår af andet og tredje led af problemformuleringen. Først foretages en kort, konkret opridsning af hovedindholdet af teorien, herefter undersøges mere abstrakt dens videnskabelige baggrund, videnskabsforståelse og analyseopfattelse. Efter dette overgår kapitlet til en tematisk strukturering hvor de fundne nøgleelementer i Eastons teoriapparat og dets brug i almindelighed og i denne teksts analyse underkastes nærmere bearbejdning. Det drejer sig om samfundsforståelsen, værdibegrebet og den generelle begrebsanvendelse. Endelig konkluderes der.

Konkret overblik over Eastons teori om politiske systemer

Easton udvikler hovedsageligt sit teoriapparat i de fire hovedværker: *The Political System* fra 1953, *A Framework for Political Analysis* og *A Systems Analysis of Political Life* begge fra 1965 og *the Analysis of Political Structure* fra 1990 (Easton 1953, 1965a, 1965b og 1990). Udgangspunktet er at politik handler om hvorledes autoritative beslutninger tages og udføres i samfundet. Der opereres med institutioner (fx politiske partier, interessegrupper, regeringer og stemmeafgivelse), adfærdsformer (fx manipulation, propaganda og vold) og strukturer. Det politiske system kan adskilles fra andre systemer, og det følger formlen: Input – politisk system eller proces – output:

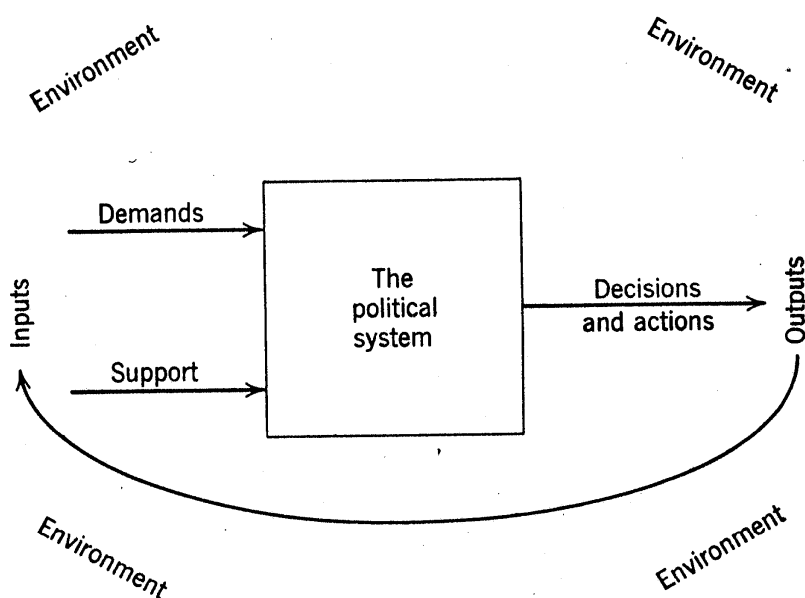

DIAGRAM 2 A SIMPLIFIED MODEL
OF A POLITICAL SYSTEM

Figur fra Easton 1965b: 32

Det anføres at universelle generaliseringer omhandlende sociale relationer er mulige, og den voksende bevægelse der tvivler på disses eksistens (som ikke er blevet mindre siden Easton så på den i 1950'erne) er en lune der bl.a. skyldes at man har misforstået hvorledes pålidelig generaliseret viden opnås (Easton 1953: 37). Derudover er der for lidt fokus på forandring og metodeproblemer idet der mangler opmærksomhed på teknikker (interview-teknikker, kontrolleret participation osv.) (Easton 1953: 48-49).

Ud over politologiens mangel på overordnet teori, metodiske problemer og manglende fokus på forandring (som alle i en pæn udstrækning er selvforskyldte problemer) lider faget også under det dybere problem at det beskæftiger sig med de mest grundlæggende ting i samfundet: magtens placering og den autoritative fordeling af værdier. Hvor psykologi, sociologi og økonomi mv. er længere væk fra magtens, værdiernes og samfundets kerne, og dermed lettere kan udføres videnskabeligt, har en række magtgrupperinger i samfundet et særligt ønske om at fordunkle undersøgelser af deres sociale position og aktiviteter: "History has yet to show us empowered groups who welcomed investigation into the roots and distribution of their strength." (Easton 1953: 51)

Easton er samtidig med behaviouralisme-traditionen som især var fremherskende i 1950'erne og 1960'erne og især i USA, og der er visse overlap. Hvad de har tilfælles, er vægten på studiet af adfærd og begivenheder, men behaviouralismen lader i langt højere grad den logisk-positivistiske binding snære hvor Easton (bl.a. inspireret af Parsons (1937)) betoner den intime relation mellem teori og empiri, således hævder han at: "No matter how indifferent a research worker may be to causal theory, the logic behind the selection and accumulation of facts inevitably implies the existence of a theory, even if it is below the level of consciousness. ... A fact is a particular ordering of reality in terms of a theoretical interest." (Easton 1953: 53). Der skelnes i denne forbindelse mellem værditeori som er den uheldige, subjektive, moralfilosofiske værdidomfældende type teori, og så kausal teori som er den sunde teoritype der afdækker (kausale) relationer mellem politiske fakta.

Det er hævdet (af Thomsen 1997: 26) at Easton er "fortaler for udviklingen af 'grand theory' inden for den gængse politiske videnskab, og netop med det sigte at undgå en for ensidig beskæftigelse med beskrivende analyser." Easton lægger vægt på at alt socialt liv i sidste ende er interdependent, og man burde derfor undersøge alle sammenhænge samtidig. Dette er ikke muligt og derfor er politologien "... compelled to abstract from the whole social system some variables which seem to cohere more closely than others,

much as price, supply, demand, and choice among wants do in economics, and to look upon them as a subsystem which can be profitably examined, temporarily, apart from the whole social system” (Easton 1953: 97). Det teoretiske system er det analytiske og mentale værktøj som bruges hertil, og det består i første omgang af et sæt koncepter der korresponderer med de vigtigste politiske variabler, og i anden af en række udsagn om sammenhænge mellem disse koncepter. Det *politiske* referer således til en adskillelig dimension af menneskelig aktivitet, men uafhængigheden betyder ikke at der ikke er relationer til andre samfundssfærer, men at der er systemiske forskelle brugbare til og nødvendige for simplificering af socialitetens kompleksitet (Easton 1953: 99-100).

For at et politisk system kan vedblive med at fungere, skal der opretholdes et vist niveau: ”The persistence of a given type of political system requires more than the presence of essential variables. They need to operate above a certain level. In other words, there is a critical range and if disturbances displace the system beyond it, the entire system will change its character.” (Easton 1965a: 93)

Hvordan tingene rent faktisk og praktisk fungerer inde i kassen ”The political system” i figuren ovenfor, når Easton aldrig frem til at beskrive i nogen videre udstrækning. Dette udlægger han på to måder. For det første ser han sit bidrag som værende af en teoretisk, grundlæggende og indledende karakter hvor det må være i fremtiden man må nå en bedre ”... understanding of how we are to go about generating the kind of basic knowledge about politics that will be even more important than ever before.” (Easton 1990: 287). For det andet fremhæves det hvordan en udfoldning af hvorledes et politisk system fungerer og opretholdes, ville gøre teorien for partikulær, hvorfor den med vilje er undgået: ”During the previous discussion, I have taken advantage of the opportunity as it arose to emphasize that this mode of analysis tells us little about the way in which any particular type of system, such as democracy, might persist. But it is a point worth re-emphasizing. I have carefully and deliberately excluded this from among my objectives.” (Easton 1965b: 480)

Videnskabeligt udgangspunkt og analytiske implikationer

For at tage fat et andet sted kan det hævdes at skellet mellem samfundsanalyser foretaget af professionelle videnskabsfolk og lægfolk kan nedtones som Lindblom (1990) gør det: ”Professional inquiry consists for the most part of lay inquiry done better.” (Lindblom 1990: 161) hvilket hænger sammen med at begge former for undersøgelse og problemløsning ”finally rest on judgment rather than some conclusive technique.” (Lindblom 1990: 169). Samfundsvidenskabernes bidrag ser Lindblom (1990) som bestående (i nogenlunde prioriteret rækkefølge) af: rapportering; evaluering;

konceptanalyse og kognitiv strukturering; opstilling af checklister, scenarier, synteser, design og metodologier. I den forbindelse må man opgive idealet om et "science-guided society" til fordel for et "self-guiding society", en udvikling som minder en del om den Bang et al (2005) beskriver (hvor de er noget mere negative i vurderingen af potentialet) med en ny 'smilende' og videnskabelig magt der er mere produktiv, positiv og opgaveløsende i kommunikativt samspil med de nye 'strategiske medborgere'. Der kunne her anføres en lang række teser om samfundsvidenskabernes eller måske rettere humanvidenskabernes¹ position i dag. Nogle ville beskrive en udvikling, andre ville begræde den mens endnu andre ville argumentere for eller imod den på et videnskabsteoretisk plan. Fælles for dem ville være beskrivelserne af videnskabernes sekularisering. Humanvidenskabernes mindre og ændrede privilegier.

Eastons positionen her følger andre og ældre baner. Han lægger meget vægt på videnskabens særstatus, der kaldes sågar direkte på en (elitær) teknikalisering frem for letforståelige og kommunikerbare analyser: "... the sophistication and progress of a discipline varies in direct ration to its technicality, and the virtue here of communicability appears as the obverse of a greater fault." (Easton 1953: 47). Hertil kommer en, set med dagens øjne, meget arkaisk teknologi- og fremtidsbegejstring, som fx giver sig udslag i en forestilling om at fremtidens videnskabsfolk vil "talk machine language from their earliest exposure to arithmetic and mathematics" og "learn to put the computer to use in the formulation and solution of their own problems with regard to the construction of theory." (Easton 1965a: 134 og 135)

Den inkrementelle og disciplinære videnskab

Ovenstående spiller sammen med et meget inkrementelt videnskabssyn, især på et teoretisk niveau. Det kommer fx til udtryk når han, i en konklusion, efter at have stillet sig overfor nogle sædvanlige kriser i samfundet; miljøforurening, drivhuseffekt og den globale fejldistribution af værdi og ressourcer, spørger sig selv om der er plads til den søgen efter basal viden (basic knowledge) han står for, eller om man ikke snarere skulle noget andet: "Ought we not to be concentrating all our intellectual energies and resources on the immediate solution of these crises? Ought we not to devote ourselves to spending whatever intellectual capital we have hitherto accumulated in the form of fundamental knowledge and understanding? Ought we not to leave to future generations the task of restoring this capital accumulation, when our global future is more secure?"

---

¹ Humanvidenskaberne i den traditionelle franske betydning, som alt hvad der befinder sig på det menneskelige niveau omfattende samfundsvidenskaberne, humaniora osv., og stående i modsætning til naturvidenskaberne, som det eneste virkeligt vigtige videnskabelige skel.

(Easton 1990: 286-287). I de fleste europæiske traditioner er det malplaceret at forestille sig at der skulle eksistere en kollektiv videnskapital der forsvinder hvis den bruges til løsningen af verdens problemer og kun kan bruges hvis man ikke beskæftiger sig med eller bidrager til selv samme intellektuelle kapital. Easton operer her og mange andre steder på et videnskabeligt niveau med et stærkt positivistisk videnskabeligt vidensbegreb som står uendeligt langt fra hans politiske vidensbegreb. Hvad en politolog kan vide og hvad en politiker kan vide er simpelthen to fuldstændigt væsensforskellige mængder, og deres fællesmængde er lige så lille som den første er større end den anden. Den spænding det uundgåeligt skaber bliver aldrig adresseret, og den vil nok bidrage til en hvis anspændthed hos de fleste der læser Easton i dag, og må være en medvirkende årsag til at Eastons teori synes at tilhøre den kategori af teorier der kom pludseligt på mode og ligeså pludseligt forsvandt igen (Lane 1978: 161).

Det skal også bemærkes at Eastons form for abstrakt teori og basal viden er af den amerikanske type der starter og slutter i den videnskabelige disciplin. Easton skaber generel teori inden for politologien, og andre gør noget tilsvarende indenfor økonomi, sociologi, jura mv. Dette ses som værende helt legitimt; de forskellige videnskabelige processer behøver ikke have meget med hinanden at gøre, og hvis videnskabsfolkene indenfor de andre grene gør deres arbejde godt nok, så når de nok frem til gyldig brugbar viden inden for deres felt. Dette står i nogen modsætning til den europæiske strukturalistiske tradition, som Easton (1990: 163) ellers forsøger at lægge ind som en underkategori under sin egen når han hævder at der er "... in structuralism an effort to formulate not just general theory but general theory of a systems type." Men den europæiske strukturalisme bredt forstået, har altid lagt mere vægt på at den givne grundlæggende struktur startede i *virkeligheden* og ikke i *videnskaben*, samt at den var vigtig på tværs af flere eller alle menneskelige systemer. Hvad enten det var Lévi-Strauss' slægtskabsrelationsstruktur eller Althussers' ideologiske statsapparatstruktur eller en anden af de mange strukturer som er blevet rejst på samme facon. Denne tendens blev kun forstærket med hvert skridt strukturalismen tog fra lingvistikken over antropologien og sociologien mod sin marxistiske version, og en følge kan måske iagttages, nemlig den at europæiske strukturalister står stejlt overfor hinanden og fører golde debatter, da de som oftest er nødt til at underkende alle mulige andres arbejder som uvidenskabelige hvis de ikke tager udgangspunkt i samme grundlæggende struktur. En problematik der nok ville være Easton fremmed; hvis bare man fortalte ham at man ikke var politolog men indenfor en anden humanvidenskab, så ville han sandsynligvis gå i interesseret dialog med alle, på den, til tider ganske befriende, amerikanske facon. I den forbindelse er det særligt påfaldende at Easton i sit fjerde og sidste hovedværk bruger så meget energi på at diskutere Poulantzas' marxistiske arbejde om staten.

Det synes ikke at falde Easton ind at der er en verden til forskel på om man opererer med en biologisk inspireret systemanalyse af adskilte sfærer som kan behandles videnskabeligt uafhængigt af hinanden (som fx proteinprocesser på celleniveau og territoriedannelsesmønstre hos ulve) eller en marxistisk strukturalisme, hvor det ofte (men ikke så entydigt af Poulantzas) er blevet hævdet at alle der ikke anerkender økonomiens determinans i sidste instans (også over familierelationer, ideologier, psykologiske mønstre mv.) ikke bedriver videnskab men er borgerlige apologeter. Easton synes ikke at se spændingen mellem tilgangene, og kalder fx en deloverskrift for "Structuralism as a Variant of Systems Analysis." (Easton 1990: 162), og ser ud til nærmest at ræsonere: strukturalisme beskæftiger sig med generel systemisk teori, min systemanalyse beskæftiger sig med generel systemisk teori, ergo må strukturalismen være en underkategori til systemanalysen.

Aktører, strukturer, dele, helheder, virkelighed og teori

Ovenstående spørgsmål er ganske væsentligt, og det lapper i pæn udstrækning over med spørgsmålet om *dele og helhed*. Easton vender meget ofte tilbage til det, fx når det anføres at: "The part-whole puzzle has been with us for centuries, during which time its resolution, through decomposition, has been repeatedly attempted." (Easton 1990: 286), og det anføres til stadighed at en middelvej i aktør-struktur-dikotomien må findes, der ikke tilslutter sig en af ekstremterne: at alt enten er præstruktureret eller at enhver aktør kan gøre hvad den vil uden strukturelle begrænsninger. Denne middelvej medfører som oftest for Easton at man må bevæge sig lidt længere i strukturretningen af kontinuummet, som i citatet ovenfor, da det meste samfundsvidenskab er kommet, eller altid har været, for langt over i aktørgrøften for Eastons smag.

Der er adskillige graverende problemer i den måde hvorpå Easton behandler den klassiske aktør-struktur-dikotomi på. De fleste forekommer at starte i en manglende eller inkonsistent ontologisk og filosofisk behandling af emnet. Fx er der i Easton (1990) en meget sparsom behandling af forholdet mellem dikotomierne: del/helhed, aktør/struktur, individ/samfund og lavereordens (politisk) struktur/højereordensstruktur. Dele, aktører, individer og lavereordens (politiske) strukturer bruges synonymt ad hoc, ligesom helheder, strukturer, samfund og højereordensstrukturer gør det. Der siges ikke noget interessant om forholdene mellem disse dikotomier, og i de tidligere bøger behandles de stort set ikke da kun 'det politiske system' behandles.

På tilsvarende vis glides der konstant op og ned i niveau således at det der i det ene øjeblik er en struktur (fx et bestemt lands politiske system) der lægger grænser for aktører; i det næste øjeblik er en del i en helhed (hvor helheden er samfundet som

sådan) samtidig med at der anføres masser er generelle teser hvor fx strukturer og helheder er det samme. Mest graverende bliver dette problem på det højeste niveau.

Der vendes således ofte tilbage til at det som det helt fundamentalt drejer sig om at finde ud af, er "the parts-whole relationship", men det veksler konstant om "the whole" i den forbindelse er det snævre politiske system, et nationalsamfund eller en global socialitet som sådan. I Easton (1953, 1965a og 1965b) er der ofte, men langt fra altid, tale om det første, mens det i Easton (1990) varierer rigtig meget.

De eksempler Easton hiver frem i denne forbindelse, fra det Østrig-Ungarske rige, Frankrig og England mv., er alle negative eksempler, i den forstand at de anfører hvad der *ikke* er nok at se på hvis man vil lave en fyldestgørende analyse af sagen. Det anføres ofte at man må se på det politiske systems *helhed* uden at eksemplerne bidrager til andet end at sige at de nævnte dele, fx partistrukturer, politiske kløfter, parlamentariske traditioner osv. (Easton 1990: 246), *ikke* er nok, uden at man får noget bud på hvad der så skal til før man har fat i helheden.

Hvis Easton havde lavet et reelt studie af et eksisterende politisk system, ville en række af de ovenfor nævnte teoretiske problemer nok have vist sig ganske åbenlyst. Særligt ville det blive klart at der ikke er noget i Eastons teoriapparat der hjælper én til at foretage de altid svære analytiske sondringer mellem hvad det er der kræver forklaring og hvad der skal bruges til at forklare med. Men der er ingen reelle analyser fra virkeligheden, hverken case-studier eller bredere historiske studier. Ét sted synes Easton selv på nippet til at problematisere dette: "Once the principle has been established that actor and objective conditions may share an outcome and that the actor is not totally imprisoned by social forces but helps to reshape the prison walls themselves, the relative contribution of each can only be empirically, not theoretically, resolved despite the torrents of ink that continue to be loosed on the subject in favor of one or the other extreme." (Easton 1990: 243). At aktør-struktur-relationen kun kan afgøres kontingent empirisk er rigtigt nok, men at det skulle være en god idé at bruge en flom af ord og blæk på en teoretisk betoning af en middelvej der alligevel aldrig kan fastlægges teoretisk synes dårligt underbygget af Easton.

En anden gængs måde (ud over case-studier) at få virkeligheden ind i sin teori på ville være hvis Easton havde situeret teorien i en historisk kontekst. Han synes opmærksom herpå når det anføres at det har været karakteristisk for 1980erne, i modsætning til tidligere at "we began to feel that we cannot understand political and social events in general without interpreting them as products of great historical movements originating in the medieval European period." (Easton 1990: 77). Men det tages ikke til følge,

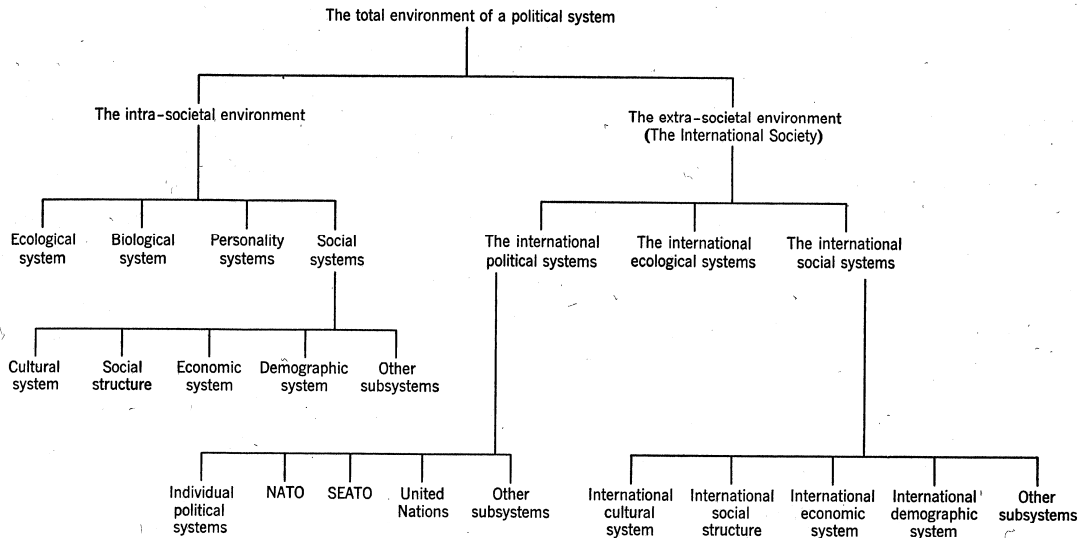
selvom pointen er fuldstændig korrekt (hvis den værste deterministiske fejlfortolkning undgås) og demonstreret gang på gang i det meste bemærkelsesværdige humanvidenskab fra de sidste 30-40 år.

Det er som om Easton prøver at spille skak med boksehandsker på; det kan godt være han sætter nogle skarpe retoriske stød ind, men de rammer aldrig rigtig andet end hans egne stråmænd, og ethvert virkeligt eksisterende politisk system virker ved træk og efter mønstre som Eastons teoriapparat synes alt for klodset og upassende til, fordi det hverken hæver sig op på et niveau over dem eller sætter dem i en historisk ramme.

Ét af de forhold der antyder at Easton ikke formår at flytte sit teoriapparat til et andet niveau end dets genstandsfelts, er det forhold at han aldrig stiller sig selv det grundlæggende spørgsmål ”er der et udenfor?”.

I den fortsatte abstrakte betoning af vigtigheden af relationen mellem dele og helheder, synes det aldrig at interessere Easton om helheden er *det hele* eller der er noget andet udenfor som virker ind, om noget kan flygte eller rive sig løs, om der er en kvalitativ forskel osv. og hvordan alt dette kunne tænkes at veksle alt efter om helheden er virkeligheden, verden, samfundet, det politiske eller et bestemt politisk system. For systemtænkere af enhver art burde det ellers være et uomgængeligt spørgsmål, og det har da også givet anledning til megen teoretiseren og debat, fx centreret om spørgsmålene omgivelser/grænse/system, åbne vs. lukkede systemer og Luhmanns autopoietiske systemer med deres afgrænsning af mening og sprog. I den forbindelse er det påfaldende at *kommunikation* kan reduceres til inputs og outputs hos Easton, og derudover ikke elaboreres. Noget af det nærmeste vi kommer disse emner er afsnittet ”Some Fundamental Categories of Analysis” (Easton 1965b: 17-33) som fastslår at politiske systemer er åbne og adaptive systemer af opførsel og handlinger, hvor graden af åbenhed og adaptivitet ligger på en middelvej. Afsnittet anfører dette skema over et politisk systems omgivelser:

TABLE I COMPONENTS OF THE TOTAL ENVIRONMENT OF A POLITICAL SYSTEM

Skema fra Easton 1965b: 23

I det omfang Easton besvarer spørgsmålet ”er der et udenfor?” synes svaret at være: ”ja, men vi lader som om det ikke er tilfældet”, og meget få af de systemer der er i skemaet ovenfor behandles eksplicit nogetsteds, selvom man ellers nok kunne forestille sig at flere af dem kunne have en pæn indflydelse på politiske systemer, også indflydelser der kunne siges noget interessant om på et teoretisk plan.

Ontologiske spørgsmål

Ét af de store split i systemanalysen omhandler de sociale systemers og strukturers status. Her tager Luhmann og Parsons hver sin vej. For Parsons er de abstraktioner man tænker sig frem til for at forstå og beskrive, mens de for Luhmann *er* ude i verden, hvad enten man beskriver dem eller ej, og de antager derfor en anden og mere ontologisk status. Det er svært at blive klog på hvor Easton står henne i den diskussion. Utallige citater der peger i begge retninger kan anføres, og igen mangler han at angribe spørgsmålet ordentligt forfra. Ét af de steder hvor han kommer tættest på er her: ”... the debate has been joined as to whether structure can ever be a force with an objective status, an ontological reality that compels or limits behavior, or whether the individual has overriding degrees of freedom to create and recreate the surrounding world.” (Easton 1990: 242). Easton foretager her en ødelæggende fejludlægning af debatten. Gennem en utilladelig begrebssammenklapning får Easton det stillet op som om strukturer tvinger eller begrænser adfærd *fordi de er faktisk eksisterende*, og som om spørgsmålet om individers frihed til at skabe verden hænger direkte sammen med om strukturer er faktisk eksisterende eller ej. Men strukturer tvinger eller begrænser adfærd

fordi de er strukturer, det er det der ligger i alle definitioner af begrebet, og det gør de naturligvis ligeegyldigt om man i øvrigt kalder dem ontologisk eksisterende størrelser, analytiske ideer, reale abstraktioner som Marx ville gøre det, eller noget helt fjerde. Tilsvarende kan individers frihed til at skabe verden ses som værende bestemt af alle mulige ting, deres egen natur, andre individer, strukturer af enhver tænkelig art, og der er absolut ingen logisk grund til at forudsætte at der skulle være en særlig sammenhæng mellem strukturers eventuelle objektive status og denne friheds 'overridende' natur, endsige at fraværet af det første er en forudsætning for det andet. Som i andre tilfælde er der tale om en total pseudodebat hvor udsagnene kun giver mening hvis de rettes mod en stråmand der antager et ekstremt og abstrakt standpunkt som at "strukturer tvinger og begrænser adfærd fuldstændigt", og lignende positioner som ingen indtager i virkeligheden.

En nært beslægtet diskussion er den mellem metodisk individualisme og metodisk kollektivism, som Easton (misvisende) kalder holism. Her bidrager Easton med følgende: "The kind of holism, as the basis for explanation, that I am talking about here, if we cannot escape using that aged old pigeonhole, does not require commitment either to an individualist or to a presumed holist methodology as such. In fact, *if I had to confine myself to this dichotomy*, I would prefer to describe myself as a *pragmatic* holist, joining Herbert Simon in this designation, and, at one and the same time, a *theoretical* methodological individualist. In this way it would be possible to bridge the gulf separating the two positions. To my way of thinking, there can be no question but that empirical explanation ultimately requires that all phenomena, in principle, be reducible to individual behavior or interactions. How could the objects of our analysis be otherwise? We are not dealing with ghosts or abstracted entities which have presences or influences devoid of human beings;" (Easton 1990: 256-257)

Det forekommer at være en ekstremiserende stråmandsargumentation at påstå at man tror på spøgelse eller entiteter blottet for menneskelig indflydelse hvis man er metodisk kollektivist i den Durkheimske tradition og tror på en kvalitativ forskel på sociale fænomener og individer. Men som Anderson (1972: 393) påpeger det så må det gælde at selv hvis man tilskriver sig en reduktionistisk hypotese (at alting er underlagt et sæt fundamentale love) så betyder det ingenlunde at man kan starte fra disse fundamentale love og rekonstruere sin verden, pga. problemer med skala og kompleksitet. Således anfører Anderson (1972: 393) at "The behavior of large and complex aggregates of elementary particles, it turns out, is not to be understood in terms of a simple extrapolation of the properties of a few particles. Instead, at each level of complexity entirely new properties appear, and the understanding of the new behaviors requires

research which I think is as fundamental in its nature as any other.” Herefter hævdes det at elementarpartiklerne inden for kemien overholder de fundamentale love indenfor fysikken, ligesom elementarpartiklerne inden for biologien overholder kemiens love og så fremdeles frem til psykologiens elementarpartikler som overholder fysiologiens love ligesom samfundsvidenskabernes elementarpartikler overholder psykologiens love, ”But this hierarchy does not imply that science X “is just applied Y.” At each stage entirely new laws, concepts and generalizations are necessary requiring inspiration and creativity to just as great a degree as in the previous one. Psychology is not applied biology, nor is biology applied chemistry.” (Anderson 1972: 393) og endelig forklares det hvorledes skiftet fra kvantitativ til kvalitativ differentiering generelt set sker ved symmetribrud. I den forbindelse er det nævneværdigt at Parsons og Luhman er enige om at mennesket skal placeres uden for ethvert socialt system, idet dette består af kommunikationshandlinger hvor menneskelig bevidsthed er en forudsætning som ikke desto mindre befinder sig i systemets omgivelser (Wikipedia-opslaget ”Niklas Luhmann”). Hovedparten af udfoldelsen af hvad et politisk system er for et socialt fænomen i de 3 foregående bøger har ellers haft mange metodisk kollektivistiske træk, der er foretaget funktions- frem for formålsforklaringer, og gang på gang er det blevet betonet at de beskrevne karakteristika ved et politisk system netop ligger på systemets eget niveau.

De ovennævnte forhold gør til sammen at hele verden for Easton i en hvis forstand synes *flad*. Han forekommer ude af stand til at tænke i produktive forskelle, kvalitative niveauspring og komplekse systemer som det ellers er udbredt i hele den vestlige tradition, men ofte mindst så i de angelsaksisk-byggede dele heraf. Det er besynderligt (på linje med og muligvis overlappende med forholdet til Poulantzas’ strukturalisme) hvorledes Easton ikke synes at bemærke at en af de mest gængse udlægninger af kompleksitet, især i en naturvidenskabelig og systemteoretisk tradition, er at komplekse systemer/agglomerater/strukturer er mere end summen af deres dele, og at der ligger lovmæssigheder og karakteristika på det komplekse niveau som ingen mening har på delenes niveau, det er *præcis heri kompleksiteten består*, men denne diskussion tager Easton heller ikke op, selvom han bruger en hel bog (Easton 1965a) på overvejelser om hvorledes systemteori kunne bruges som ramme for politologisk analyse. I stedet påstår han andetsteds (jf. citatet ovenfor) at han har bygget en ’bro’ blot ved at kalde sig pragmatisk holist og teoretisk metodisk individualist. Intetsteds bliver denne bro substantieret, og i brug er det ikke en bro men et *carte blanche* som Easton bruger til at skifte position alt efter hvilken fiktiv stråmandsposition der nu skal kritiseres i brede vendinger. Ikke mange ville kunne finde på at sætte NATO, det internationale økologiske system og personlighedssystemer i samme skema, som det gøres ovenfor,

endsige hævde at de var systemer i samme forstand eller kunne behandles af samme systemteori, men Easton hævder det principielt muligt, selvom han aldrig gør det i praksis, og i svage øjeblikke kan man føle sig hensat til et løjerligt positivistisk vrangbillede af en dårlig amerikansk Baudrillard-læsnings tegn-cyklus-cirkus.

Om at favne bredt og indfri hensigtserklæringer

Eastons position er svær at sætte i bås, til tider synes den overdrevet amerikansk, modelbyggende, naturvidenskabsemulerende og faggrænsefokuseret, mens den andre steder fx er åben for moralsk bedømmelse og ser anvendelsen af kvantitative teknikker som et middel ikke et mål og fordrer at selve teoriopstillingen skal være vidtløftig. H. P. Bang som nok er Danmarks største Easton-adept, roser ham for hans tvetydigheder som bl.a. indbefatter at han beskriver ”sin forskning som ’positivistisk’ men benægter positivt, at det politiske system bare er et instrument eller et medium for at opretholde en pre-etableret social orden ... kalder sin forskning holistisk men tager afstand fra tanken om, at helheden er noget mere end enkeltdelene ... ser sig selv som liberalist, men forkaster konsekvent den liberale forestilling om den politiske magt som en evig trussel mod friheden ... fremstiller autoriteter som nødvendige for kollektiv beslutningstagen i ethvert samfund, men benægter hårdnakket at autoritet *må* indebære eksistensen af et hierarki ...” (Bang 1992: 9). Men spørgsmålet er om disse tvetydigheder vidner om styrke eller svaghed. Som et Russisk mundheld lyder, så er det bedste bedrag det hvor man bedrager både modstanderen og sig selv på samme tid.

Alligevel er det naturligvis muligt at Easton er blevet misforstået. Bang (1998: 282) hævder at ”As a responsive critic, one must necessarily begin by listening to what Easton himself *says* he is doing, if an adequate critique of what he actually *does* is to become possible.” Fordringen forekommer grundlæggende forkert; hvis man har et præcist greb om hvad Easton faktisk foretager sig, må man vel kritisere dette videnskabeligt uden at tage udgangspunkt i hvad han selv påstår han foretager sig, ellers bliver manden vigtigere end bolden, hvilket vel aldrig kan blive en efterstræbelsesværdig måde at tackle på, ligegyldigt hvilken videnskabsforståelse man måtte have, selvom den er udbredt. Men hvad der er langt værre er at Bang aldrig synes at nå længere end til beskrivelserne af hvad Easton siger han har *tænkt sig* at gøre, som udlægges som om han faktisk *har gjort* det. Bangs (1992 og 1998) analyse af Easton svarer meget groft sagt til lave en videnskabelig vurdering af kristendommens samfundsmæssige betydning ud fra om beskrivelserne af paradiset findes tiltalende. Bang

(1998) priser Easton for at bryde med moderniteten², gøre op med dikotomier og totaliteter, genetablere det vestlige pluraliseringssetos og etablere politik som selvstyring og suverænitet fra neden med den transformative kapacitet af politisk beslutningstagen og handlen som eneste og endelige fundering. Men hovedparten af Eastoncitaterne i Bang (1998) er fra Easton (1953), andre fra samtidige tekster og der er slet ingen fra Easton (1990). Og Easton (1953) er en lang hensigtserklæring som opridser hvorfor der er behov for en ny generel politologisk teori, og hvad denne bør indeholde. Der er generelt hos Easton en bemærkelsesværdig forskel mellem hvad hver bog anføres at indeholde i tidligere bøger og dens indledning, og så hvad der anføres i konklusionen og efterfølgende bøger, som er langt mindre omfangsrigt. Således hævdes det fx i konklusionen på 3. bog at de tre første bøger kun er ”a slow inching forward toward a distant horizon on which, some day, we may hope that there will appear a reasonably helpful macrotheory about political and social behavior.” (Easton 1965b: 490). Andetsteds (Easton 1965a: 135) hævdes det at den første bog (Easton 1953) kun argumenterer for behovet for en generel teori mens den anden kun handler om hvad man må tilskrive sig hvis man vil bruge system-konceptet i en fremtidig teori. I det meste af resten af sine værker, især først i dem, holder Easton sig ellers absolut ikke tilbage fra bredt formulerede utvetydige fastlæggelser af hvad der er op og ned inden for politik og videnskab, hvorfor ovenstående citater forekommer enten at være udtryk for en både falsk og uklædelig beskedenhed, eller for at Easton kan se at hans teori slet ikke er i nærheden af at indfri hans hensigtserklæringer.

Nu skal man ikke kritisere folks teorier unødigt for at lide af en blanding af storhedsvanvid og mindreværdskomplekser; siden Kirkegaard har konfrontationen mellem ideal almagtssvimlen og verdens idelige kontingente banale givethed været et moderne grundvilkår i en eller anden forstand, også teoretisk, og som hævdet ovenfor er det vigtigt at gå efter bolden og den videnskabelige substans. Men lige netop i Bangs Eastonlæsning synes problemet uomgængeligt, ikke mindst fordi Bang ikke er mere konkret end Easton selv.

Samfundsforståelsen hos Easton

Én af de bemærkelsesværdige ting ved Eastons teori om politiske systemer, er at han hævder at den er universel. De fleste andre politologiske teorier begrænser sig til eller egner sig bedst til vestlige kapitalistiske moderne samfund, hvilket fremgår eksplicit

---

² Til brug her i teksten er en praktisk definition af moderniteten en dyb tro på den menneskelige evne til at forstå, kontrollere og manipulere ethvert aspekt af tilværelsen.

eller implicit. At Eastons er bredere anvendelig er én af hovedårsagerne til at den er valgt i denne tekst, da den således må forventes at også at egne sig til analysen af Sovjetunionen.

Hos nomadiske grupper, i arvefølgekonflikter i middelalderen og selv i analfabetiske kulturer ser Easton kampe og bevægelser der nøje svare til hvad vi kalder politik og politiske kampe: "Where there is any kind of organized activity, incipient as it may be, there, what we would normally call political situations, abound." (Easton 1953: 111). Det er derfor ikke hensigtsmæssigt at begrænse sig til staten når man skal analysere det politiske. Både fordi det politiske kom før staten, fordi det politiske omfatter mere end staten, men vigtigst fordi staten slet ikke er et neutralt analytisk begreb: "The truth is that the concept [the state] was originally less an analytical tool than a symbol for unity. It offered a myth which could offset the emotional attractiveness of the church and which later could counteract the myths of internationalism and of opposing national units." (Easton 1953: 111).

Forholdet mellem kirke, sekularisering, (national-) statsdannelse og moderne videnskab i en europæisk kontekst er der hævdet meget omkring, men at der er noget væsentligt på spil her kan alle blive enige om. Hvad der også er interessant for nærværende analyse er Eastons betoning af statskonceptets rolle som kontra-myte til internationalismen (som primært blev hævdet af socialister) og klassekampen (de omtalte "opposing national units" som i vesten i 50erne var anderledes håndgribelige størrelser end i dag) sammenholdt med elitisme-konceptet. Selvom Easton antageligvis sigter til USA og den nationale enheds betydning for statsdannelsen her, kan det hævdes at det passer bedre på Sovjetunionen i slutningen af dennes levetid, hvor det politiske i stadig stigende grad blev reduceret til det statslige, mens det statslige til stadighed blev mere nationalt og elitært.

Et minimumskrav for eksistensen af et samfund, ser Easton som værende "the establishment of some mechanisms, however crude or inchoate, for arriving at authoritative social decisions about how goods, both spiritual and material, are to be distributed, where custom fails to create other patterns." (Easton 1953: 135) Men samtidig er et samfund en gruppe mennesker der "continually interact with one another and in the process develop a sense of belonging together." (Easton 1953: 135), en fælles bevidsthed, med en "basic similarity in their culture and social structure." (Easton 1953: 135) hvor det endda gør sig gældende at det forsøger at "solve all the problems usually associated with the survival and perpetuation of a group of people." og den bredeste gruppering af mennesker der bor sammen og hvor dette finder sted (her må der sigtes til de moderne nationalstater) er et samfund. Et afgørende træk ved denne

Samfundsdefinition er, at den sætter den samfundsmæssige sammenhængskraft først, kronologisk og strukturelt, og lader den være en faktor der i højere grad er konstant og kan forklare andre ting end en faktor der varierer og selv kalder på forklaring. Men forholder det sig virkelig sådan? Gik herremændene og præsterne i Europa i middelalderen virkelig rundt og følte sig samhörige med bønderne, havde bønderne en bevidsthed om gruppens fælles overlevelse og udvikling? Havde håndværkere organiseret i lav og omrejsende handelsmænd en basal lighed i deres kultur og sociale struktur? Hvordan med høvdinge, medicinmænd, krigere og jægere i Nord- og Sydamerikanske indianerstammer, og hvordan passer den asiatiske model ind. Der er måske en grund til at koncepterne *folk* (a la danerne, frankerne, sakserne mv.) og *stamme* har stået så centralt og at den skelnen mellem *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* som Tönnies foretager har været så væsentlig for mange teoretikere i arbejdet med før- og ikke-moderne grupperinger. Koncepter og en skelnen som Easton hverken eksplicit eller implicit forekommer at tillægge nogen gang på jorden, i hvert tilfælde ikke nogen samfundsmæssig sådan. Der kan siges og er blevet sagt meget om hvorvidt og i givet fald hvilken mening det giver at omtale nogen eller noget som et folk eller en stamme, fx at et folk netop er defineret ved det der får en gruppe mennesker til at føle sig samhörige selvom de skal slås om den samme værdi, eller at det der kendetegner stammesamfund netop er at der ikke er nogen synderlig samhörighedsfølelse eller basale kulturelle og sociale fællestræk stammerne imellem, endsige arbejdsdeling eller økonomisk samkvem der ville påkræve andet end den 'viljens enhed' Tönnies ser som ét af et *Gemeinschafts* særkender. Easton kan selvfølgelig forsvares på den led at hans samfundsbegreb kan anses for en residualkategori for alle de tilfælde hvor 'vanen ikke skaber andre mønstre', som det hedder i citatet ovenfor, men eftersom hans politikbegreb hænger så entydigt på samfundsbegrebet, forekommer det at være for tynd en gren. En nærmere udpensling af relationerne mellem stamme, folk og samfund er ikke på sin plads i denne tekst. Det der er på sin plads her er at slå fast at Easton ikke argumenterer for hvorfor hans teori skulle være universel, han hævder det bare, og han gør slet ikke noget for at argumentere for hvorfor hans nøglebegreber autoritet, struktur, system og værdi er mere universelle end moderne, hvilket man ellers nok skulle mene kalder på forklaring.

Easton lægger vægt på *situationen*, senere nærmere præciseret til det der udgør en politisk situation, og han betragter konceptet som "endemic to contemporary social science ... [and] crucial to an analysis" (Easton 1953: 191), han synes nærmest at gå så langt som til at synonymisere struktur og situation: "Since all social activity takes place within structure, it would indeed be strange if all social scientists were not compelled in one way or another to fall back on the conception of the situation, or a substitute

synonym, to help understand a problem at hand.” (Easton 1953: 192) Dette følges ad en vægt på situationel *data* (vel inspireret af behaviouralismen), fokuset på den politiske situation indenfor politologien, og der nås frem til at: ”We have a political situation whenever activity arises over the authoritative allocation of values, however indirectly this activity may be related to policy.” (Easton 1953 : 192) og der nævnes som eksempel to borgere der diskuterer USA's udenrigspolitik, hvilket vil skabe en politisk situation, da det er et skridt i retning af at have indflydelse på hele den politiske proces og en del af det politiske system: ”It is a form of political activity as contrasted with the limiting case of utter apathy.” (Easton 1953 : 192).

Men spørgsmålet er om ikke modstillingen mellem apati og fri tænkning der brydes i diskussion, er noget der først bliver opfundet (eller udbredt) med moderniteten i Europa. Måske gælder det at for de fleste førmoderne mennesker, og for mange mennesker i fx Sydøstasien den dag i dag, er det en lettere irrelevant dikotomi, som kun undtagelsesvis passer med den måde de forholder sig til sig selv, hinanden og det politiske på. Mange analyser har anført familiens muligheder, en guds (eller gudernes) vilje, traditionerne osv. som langt vigtigere faktorer i ikkemoderne samfund; og det at ”activity arises...”, hvilket i Eastons teori altid indebærer en i det mindste latent konfliktsituation, er her et undtagelsestilfælde der ingenlunde er styrende for den fortløbende samfundsstrukturering. I en sammenligning mellem Frankrig og Indien hedder det: ”Det moderne Frankrig er måske en klassisk illustration. ... Den lave støtte, der er spredt over en stor del af befolkningen, giver det franske politiske system et mindre sikkert fundament end det indiske, selv om dette er baseret på en mindre del af befolkningen. I Indien er støtten mindre udbredt, men mere aktiv, det vil sige kvalitativt større – selv om den kun stammer fra en minoritet.” (Easton 1998 [1957]: 41). Men uden for det indiske politiske system foregår der åbenlyst alle mulige aktiviteter med en enorm værdiallokering til følge (hovedparten af det indiske samfund har kun svag berøring med det politiske system) og ingen vil vel påstå at disse væsentligst består af ”utter apathy” eller tankeløse vanehandlinger. Og selvom en lille skare lærde i Europa har dyrket den frie tanke fra det gamle Grækenland og fremefter, forekommer Eastons teori for det politiske ikke ligeså dækkende for samfundsmæssigheden i fx den europæiske middelalder, som fx en del teorier der tager specifikt højde for fx feudalismens og katolicismens natur mv. Et grundlæggende problem er det *maksimeringspostulat* (som Lasswell & Lerner 1965: 7 kalder det) Easton tydeligvis implicit forudsætter, der i skarpeste udlægning tilsiger at aktører kun tager udgangspunkt i egne behov og interesser og aldrig stiller sig tilfredse, at en aktørs begær efter et givet mål eller en given værdi er (næsten) umættelig og som er ganske homologt til det Adam Smith (1965 [1776]: 367) i en økonomisk udlægning var en tidlig og kraftig fortaler for: ”The

uniform, constant, and uninterrupted effort of every man to better his condition, the principle from which public and national, as well as private opulence is originally derived ...". Problemet er at denne tendens' styrke og samfundsmæssige betydning, som det meste andet, er en partikulær og kontingent variabel, og det er først med moderniteten og kapitalismen at den bliver så udbredt og begynder at fungere således at det kan hævdes at velstandens oprindelse kan udledes herfra, selvom den virker ganske fundamentalt i dagens moderne samfund. Der er den yderligere og væsentlige komplikation, at hvor Smith holder sig til økonomisk værdi hvor aktørerne hverken behøver at være klar over at de med deres adfærd bidrager til værdiallokering eller værdiskabelse, bare de er egoister; så opererer Eastons model med aktører i konflikt over autoritativ allokeringen af knappe værdier, som både kan være spirituelle og materielle, hvor det er helt afgørende at de selv er klar over hvad der foregår: "A policy is authoritative when the people to whom it is intended to apply or who are affected by it consider that they must or ought to obey it." (Easton 1953: 132). Med hensyn til sammenligningen mellem Adam Smith og David Easton, så påpeger Sorzano (1975) en lang række ligheder og analogier mellem dem, systemdefinitionen, det homeostatiske ekvilibrium, maksimeringspostulatet og selvregulerende processer; mens han ikke bemærker at den centrale 'handlingsmotor' i deres teorier er helt væsensforskellig. Adam Smiths handlingsmotor er hans berømte usynlige hånd som virker på markedet, og den er netop *usynlig*. Hele præmissen for at markedet fungerer er at aktørerne på det er atomiserede størrelser der ikke er enige om andet end hver enkelt handel og kontrakt. I den forbindelse anskues det politiske system oftest som stående udenfor markedet hvor det tager sig af forudsætninger og afledte resultater, ikke selve værdiallokeringen, og slet ikke værdiskabelsen. At det skal eller kan ses anderledes er der mange der har argumenteret udførligt for på forskellig vis, men Easton er ikke en af dem. Det burde man ellers (næsten) kunne forlange når han i øvrigt deler så mange af den klassiske økonomis antagelser, som Sorzano (1975) præcist viser det.

Ikke nok med at Easton klapper økonomisk og politisk værdi sammen på en usædvanlig måde, han synes også at være i sin helt egen boldgade når det kommer til spørgsmålet om hvor værdien egentlig kommer fra. Han hævder således at: "Various groups may be devoted to special tasks important for the continuity of any society. Groups may devote themselves to tasks such as those of production and exchange for purposes of physical sustenance, the dissemination and communication of knowledge, the maintenance of order, the inculcation of a sense of common purpose and destiny, or provision for the common defense "(Easton 1953: 136)

Men produktionen af økonomisk værdi i kapitalismen kan ikke sidestilles med kulturel / social / videnskabelig værdi, som noget der hører til i forskellige parallelle men som udgangspunkt ligeværdige systemer. Med arbejdsdeling, samfundsøkonomisering mv. indtager økonomisk værdi, gennem dets mulighed for at fungere som kapital, en særlig plads, en plads der ikke i nær samme grad som de andre værdiformer er til konstant social forhandling. Penge er penge og de er værdifulde undtagen i helt specielle situationer. Økonomien hviler på egennyttmaksimering, Virgils 'auri sacra fames', og ingen går ind i produktion eller bytte for *samfundets* fysiske underhold, men for ens *egen*.

At vi her har fat i noget væsentligt, også med henblik på analysen, ses af det forhold at ét af Sovjetunionens grundlæggende problemer var at det til stadighed viste sig sværere og sværere at få den rette (eller nogen som helst) overensstemmelse, både på politiske og økonomiske niveauer, mellem en masse aktørers egenværdiallokeringsmaksimerende adfærd og en samlet autoritet i samfundsværdiallokering, endsige en samlet værdiskabelse.

Det må forholde sig således at aktiviteterne i samfundet generelt godt være "indirectly ... related to policy", men de kan ikke være niveaumæssigt afkoblede. Der må være en korrespondens og/eller sammenhæng mellem hvorledes politiske aktiviteter (allokering af værdi) foregår ude i samfundet i almindelighed og på mikroniveau, og hvorledes den foregår i det politiske system mere snævert, hvis Eastons teoriapparat skal have bred applikation. En korrespondens der dog kun, eller hovedsageligt, synes at være i moderne samfund, med dets rationelt tænkende frit handlende individer, hvor fx skolebestyrelser og parlamenter kan være organiseret efter ca. samme system og hvor det er relativt åbenlyst at fx ens families økonomi kan blive påvirket af politiske beslutninger.

Kort sagt så er det helt centrale problem at Easton ikke er klar over at økonomisk værdi *produceres* mens politisk værdi *defineres*. Derfor kan man ikke bare uden videre behandle de to (eller deres allokering) i samme teoriapparat, derfor giver Adam Smiths postulater så meget mere intuitiv mening end Eastons gør det og derfor har vi et helt videnskabeligt felt, den *politiske økonomi*, som nærmest ikke beskæftiger sig med andet end de komplicerede og sværtudredelige forbindelser mellem de to. Forskellen mellem økonomisk og politisk værdi har vist sig i enhver hidtidig praksis at udgøre en samfundsmæssig meget betydningsfuld kvalitativ forskel. Faktisk kan det med god ret siges (og er blevet sagt af rigtig mange på forskellig vis og med forskelligt fokus) at selve kardinalpunktet i både modernitetens og kapitalismens genese netop udgøres af *den økonomiske værdis frigørelse*.

Der forekommer to muligheder for Easton her: Enten må han på et abstrakt evt. implicit plan vise at den særdeles udbredte historiske og teoretiske udsøndring af økonomien er fejlagtig og uproduktiv, og præsentere alternativer hertil, eller også må han på et mere konkret og praktisk niveau konstruere et teori- og analyseapparat der i konkret brug er overlegent, eller i det mindste kaster nogle pointer af sig man ikke ellers ville have set. Ingen af delene synes Easton at gøre.

Den generelle begrebsanvendelse hos Easton

Det anføres af Easton et sted at "the heart of the research problem in the social sciences ... is the individual who acts and interacts with others. Without action there are neither social problems requiring solution nor the need for social sciences to investigate the uniformities involved. People do not interact politically in a vacuum, however. Interaction always occurs in relation to other people, to a physical environment, and to a non-human biological environment." (Easton 1953: 192-193).

Denne måde at argumentere på er typisk i Eastons teori. Det forhold at A er en forudsætning for B må betyde at A har en substantiel indflydelse på B's natur, kausalitetens retning og niveauernes vertikale placering i forh. til hinanden er fastslået på forhånd og kræver ikke overvejelse, dårlig nok eksplicitering. Der kan i nogle tilfælde etableres en dikotomi mellem A som hoveddeterminant af B og en modsætning til A (som indebærer et totalt fravær af A) som hoveddeterminant af B, og det giver sig selv at sandheden ligger et aldrig nærmere specificeret sted imellem dem og at denne dikotomi er den væsentligste strukturator af B; og for alle de her nævnte relationers og størrelses nærmere beskaffenhed, gælder det at Easton sjældent kan sige andet en trivielle banaliteter, da det afhænger af de nærmere omstændigheder og ville gøre teorien begrænset og partikulær, hvilket ikke dur da vi her er ude i en (mere nobel) "pursuit of basic knowledge", og i det omfang der kan siges noget ikke-trivielt, referer det til andre teori-interne begreber eller almen viden.

I citatet ovenfor udgjordes A og B af individuel handlen henholdsvis sociale problemer, men den teoretiske figur går igen overalt hos Easton. Således er der mange andre størrelser og deres relationer som i en eller anden udstrækning følger samme mønster:

A	B
Politiske krav og støtte	Input til det politiske system
Det politiske systems indre	Beslutninger og policies
Økologiske, økonomiske, kulturelle,	Politiske krav

personlige, socialstrukturelle systemer	
Timing, politisk håndværk og knowhow	Politiske issues
Personlig orientering og sindelag	Politiske støtte
Grupper der er orienteret mod hinanden og tager fredelige beslutninger i fællesskab	Politisk system
Legitimt politisk system	Autoritativ værdiallokering
Fælles grundlæggende forventninger	Politisk socialisering
Beslutninger, efterlevelse og implementering	Politisk output
Opfattelse af at der skal eller bør adlydes	Politisk autoritet og autoritetspositioner
Kanaliserig, sammenstilling og kontroversialisering af krav	Det politiske systems evne til at håndtere stress
Komponent i det politiske system	Det politiske systems overordnede struktur
Observerede politiske strukturer	Politisk opførsel
Formelle strukturer	Politisk liv

Tabel 1: Tilvirket på baggrund af hovedsageligt Easton (1965b), Easton (1998 [1957]) og Easton (1990)

Skemaet kunne gøres meget længere og langt de fleste koncepter ville optræde flere gange og på begge sider i det, med masser af krydshenvisninger. Det gælder stort set for samtlige begreber at deres indhold enten bygger på andre begreber indenfor teoriapparatet (som igen hænger sammen med andre osv.) eller følger en ikke udfoldet dagligdags- eller lægmandsbrug (i det ovenstående gælder det fx timing, sindelag og opfattelser). I en vis forstand er Eastons nøglebegreber, fordi de er teoretiske abstraktioner på den måde de er det, på en og samme tid både *alt for udflydende* og *for lidt plastiske*. Problemet er ikke at begreberne mangler definition, den er der masser af, og yderligere væven over hvad fx et politisk system, et politisk krav og en autoritativ beslutning er for nogle størrelser, vil næppe tilføje noget nyt.

Problemet er at begreberne mangler udfyldning af og tilknytning til noget udenfor begrebsapparatet selv. Begreberne er ikke i tilstrækkelig grad hæftet hverken op eller ned. Dvs. hæftet op til et egentligt filosofisk og/eller historisk niveau eller ned til noget

konkret. Dette bliver kun værre af fraværet af konkrete eksempler og illustration (og den negative natur og indflydelse de der faktisk er har, hvor de er mere velegnede til falsifikation end illustration, jf. beskrivelserne ovenfor) og der bliver heller ikke i noget videre omfang rakt ud til siden, fx ved korte hints til andre teoriapparater, som det ofte gøres i nærværende tekst. I den anden ende er det for få af de store og tidsdefinerende filosofiske og samfundsmæssige diskussioner der bliver taget op, selvom det i betragtning af at teoriapparatet er udviklet over 50 år (fra 1940erne til 1980erne) eller ikke skorter på muligheder.

I den måde hvorpå Easton stiller sit teori- og begrebsapparat op ligger en klar antagelse om at han udfører den komplicerede og overordnede del, nemlig at opstille og udrede den generelle teori, mens en konkret analyse herefter er ligetil for læseren at foretage på denne baggrund, og eneste grund til at Easton ikke selv foretager konkrete analyser er at det ikke er hans ærinde, hvis han ville ville det være nemt nok ved brug af hans teoriapparat. Et typisk eksempel, og ganske relevant for nærværende teksts analyse, er hvorledes han ser at autoriteter i et politisk system kan fremme eller underminere specifik støtte til dette politiske system: "By filling in the values for each of these variables in any given system, we have the opportunity of assessing the ways in which the authorities in the system may, through their outputs, foster or undermine the growth of specific support." (Easton 1965b: 464), hvor de variable hos autoriteterne der skal "fyldes værdier i" er *responsivitet* overfor fluktuationer i krav og støtte, tilstedeværelsen af *eksterne ressourcer* samt *iboende talent* og *organisatorisk evne*. Bestemmelsen af disse variable kan naturligvis frembyde visse praktiske genvordigheder i nogle politiske systemer, men Easton lader klart underforstå at det ikke kan være principielt problematisk. Tilsvarende begrebsudfoldninger foretages for andre nøglebegreber (mange er nævnt i tabel 1 ovenfor) og de væver sig ret meget ind i hinanden.

Men denne måde at opstille et teoriapparat på og udfolde og sammenknytte begreber er i en hvis forstand ganske uvidenskabelig; bl.a. fordi den ikke siger noget *egentligt*. I eksemplet ovenfor kunne man fx ligeså godt have vendt kausalitetsrelationerne rundt, og sagt at måden at bedømme politiske autoriteters responsivitet overfor fluktuationer i krav og støtte er ved at se på om de fremelsker eller underminerer specifik støtte og besidder talent og organisatorisk evne; eller at en politisk autoritets talent og organisatoriske evne kunne ansættes ud fra en vurdering af dens responsivitet overfor fluktuationer i krav og støtte og om den fremelsker eller underminerer specifik støtte osv. Dette gælder for alle nøglebegreber, og Easton bruger næsten aldrig krudt på at forklare hvorfor kausaliteten hovedsageligt skulle gå i den retning han anfører, det underforstås altid som værende selvevident. Årsagen til at dette ikke springer i øjnene

som et åbenlyst problem når man læser Easton er at det oftest skjuler sig under et endnu mere grundlæggende problem, nemlig at langt hovedparten af de relationer Easton arbejder med i en hvis forstand er dybt trivielle. I eksemplet ovenfor vil ingen vel benægte at der fx er en sammenhæng mellem højnelsen af støtte, responsivitet og organisatorisk evne. Tilsvarende synes det åbenlyst at der må være signifikante relationer mellem omverdenens krav og støtte og de emner der behandles i et politisk system osv. Ingen af Eastons nøglerelationer og begreber kan klare en negationstest. Denne går ud på at spørge sig selv om det giver mening, og om nogen kunne finde på, at hævde at begrebet var irrelevant eller forkert eller relationen ikkeeksisterende. Men alle Eastons begreber og relationer er åbenlyst relevante og eksisterende, til gengæld er de så bredt betydende og sammenvævede at en hvilken som helst konkret analyse af et hvilket som helst konkret politisk system ville kunne udtrykkes i Eastonske termer, selvom en hvis ekvibrisme nok ville være påkrævet i nogle tilfælde.

Det er således et dårligt tegn når de eneste tidspunkter man i løbet af fire bøger fornemmer noget kontroversielt og tænker ”det var ligegodt noget af en påstand, interessant, men kan det nu også passe”, er når Easton ekspliciterer sine antagelser, som den i citatet ovenfor med forskellige grupper der kunne være ”devoted to special tasks important for the continuity of any society ...”. Resten af tiden vil de fleste nok tænke ”det lyder da meget rimeligt og tilforladeligt, men det kan jo blive til hvad som helst i en konkret analyse” I forlængelse af citatet ovenfor vil man fx kunne lave adskillige meget forskellige analyser med meget forskellige resultater af de samme autoriteter i det samme konkrete politiske system, hvilket ikke i sig selv er problematisk, det problematiske er at der ikke er nogen der er mere oplagte end andre.

Et teoriapparat skal kun i begrænset omfang fortælle analytikeren hvilke punkter han skal huske at nå omkring (således at disse punkter ikke drukner i mængden) og det skal slet ikke fortælle ham at alting i princippet er vigtigt (det ved enhver idiot og det kan analytikeren kun blive deprimeret og miste overblik af); nej det vigtigste et teoriapparat skal fortælle analytikeren er hvor han skal *starte* og/eller hvilken *retning* analysen skal have hvis den kan startes mange eller alle steder. Det er her Easton svigter.

Hvor fx den neoklassiske økonomi siger ”start hos den rationelt agerende økonomiske aktør” mens Marx siger ”start i relationen mellem arbejde og kapital og følg dennes retning” og Foucault siger ”start hvor du vil, men giv analysen en genealogisk retning”, der forekommer det at Easton siger ”start i det politiske systems helhed og bevæg dig herefter i alle retninger på samme tid”. Dette er ikke hensigtsmæssigt.

Eastons systemteori naturvidenskabelige udgangspunkt synes at skinne for kraftigt igennem her. Samfundsvidenskaberne beskæftiger sig mere med syntese end analyse (i de naturvidenskabelige forståelser af ordene) i den forstand at helheder bygges (syntetiseres) konceptuelt ud fra de iagttagbare enkeltdele, i modsætning til naturvidenskaberne som oftere skiller de iagttagbare helheder ad i enkeltdele der analyseres. Den systemanalytiske fordring om at starte i hele systemets totalitet passer derfor meget bedre når hele systemet fx er et relativt afgrænset økosystem eller klimatisk system, men den kan ikke uden videre overføres til politiske systemer som Easton forestiller sig det. Desværre viser dette sig ikke så tydeligt på et teoretisk niveau, men det gør det på et empirisk analytisk, når man ikke kan finde megen hjælp i teorien til hvor man skal starte eller hvilken retning man skal tage.

Som en lille ekskurs også omhandlende det naturvidenskabsinspirerede, kan et andet aspekts ved Eastons kausalitetsopfattelse nævnes. I opstillingen ovenfor med A og B, og generelt, opererer Easton med den antagelse at når noget er forudsætning for noget andet, så må dette første være af væsentlig betydning for hvilken beskaffenhed det er forudsætning for. Dette er tilfældet nogle gange, men langt fra altid, og typisk vil en mere omfattende udredning af kausalitetens natur mellem de to størrelser være på sin plads. Lidt illustration vil være nyttigt her: Kridtstregerne og målet er en forudsætning for at spille en professionel fodboldkamp, men få ville vel give sig til at analysere kalk- eller aluminiumskompositionen i disse, eller banekridternes klasse-mæssige, sociale eller psykologiske habitus, eller den rette linjes og rektanglets kulturhistorie for at nærme sig en forståelse af det professionelle fodboldspils natur uden en særskilt positiv argumentation for hvorfor det er en god idé langt udoover at de har noget med en forudsætning at gøre. I andre samfundsmæssige sammenhænge der er mindre udsondrede og mindre fysisk-materielle end fx professionel fodbold vil det ofte være langt sværere at se om den forudsætning for ens undersøgelsesobjekt man beskæftiger sig med har nogen synderlig kausal indflydelse. Ikke mindst fordi man vil have en mere intern position, frem for muligheden for at se på eksternt fra. Dette gør ofte en stor forskel, som Tegmark (2004: 475) har bemærket det så kan det være svært at se hvorvidt det er jorden der drejer om solen eller omvendt når man står på jorden, mens det, hvis man flyttes lidt udenfor solsystemet, vil være ganske nemt at se. I samfundsvidenskaberne vil det ofte være svært at se hvor meget kontakt der er mellem de niveauer de pågældende størrelser befinder sig på, og hertil kommer at der typisk vil være et meget mere omfattende og sammenvævet net af forudsætningsrelationer. Enhver socialitet er gennemsyret af ting der forudsætter hinanden og hænger kontingent sammen på kryds og tværs, og af ting der befinder sig på niveauer der er ligeså forskellige som rektanglets kulturhistorie og den professionelle fodboldverden er det.

Og hvor det er ligeså ødelæggende at lade sin niveauinddeling forudsætte hierarkisering, da det typisk er langt mere produktivt at finde ud af hvori niveauforskellene egentligt består, ikke hvilket af de to niveauer der er sandt eller falskt, øverst eller nederst, grundlæggende eller overfladisk. I analysen af et kontemporært politisk system kunne det således hævdes at ting der skulle undersøges, fordi de er en forudsætning for systemet, kunne være ting som den Westfalske fred, kapitalismens verdensomspændende udbredelse, den lokale mængde solindstråling, de pågældende familiestrukturer i forh. til børnenes samfundsmæssige stilling, landets militærstrategiske traditioner og alt muligt andet. Alle disse størrelser kan være irrelevante baggrundsfaktorer, relevante baggrundsfaktorer, have stor eller lille, direkte eller indirekte indflydelse på det pågældende politiske system osv. Problemet med Eastons teoriapparat er at det gør det analytisk *sværere* frem for *nemmere* at nå frem til de væsentlige kausale relationer bag et givent politisk system. Dette af to grunde. For det første fordi der hos Easton ikke er noget forsøg (i hvert tilfælde ikke noget vellykket) på at niveauinddele socialiteten, og ved de inddelinger der er, mellem forskellige samfundssystemer fx, forklares forskellene mellem dem ikke, og de tages for givne og statiske, alt sammen til hinder for konkret analyse. For det andet fordi teorien selv er smækfyldt med teoretiske kausale relationer der ikke består af andet end at den ene størrelse er forudsætning for den anden. Et for nærværende tekst relevant eksempel er den individualiserede og personlige opfattelse af at der skal eller bør adlydes, som Easton ser som årsagen til autoritet, som nævnt ovenfor. Det er i en bestemt forstand rigtigt nok at en i befolkning udbredt opfattelse af at der skal eller bør adlydes er en forudsætning for at der kan være tale om autoritet. Men årsagsvirkningsrelationen kan måske ligeså godt gå den anden vej, og opfattelsen af at der skal adlydes være et resultat af autoriteten snarere end en forudsætning for den, ligesom den optagethed der har været i den vestlige filosofihistorie af begreberne autoritet og suverænitet vidner om at der nok er mere på spil her. Ikke at man kan forlange en udfoldet diskussion herom af Easton, men noget der kunne hjælpe konkret analyse på vej frem for en tør og tvivlsom antagelse ville være hensigtsmæssigt.

Alt dette betyder ikke at Eastons teori for politiske systemer ikke kan anvendes i konkret analyse. Men det gør at en konkret analyse ikke kan hænge sin videnskabelighed og analytiske tilstrækkelighed hovedsageligt på at den følger Easton. Da det samtidig gør sig gældende at Eastons teori om politiske systemer udgør sit eget begrebsystem baseret på en omfattende mængde indre relationer, vil den oplagte brug være at udtrykke hele analysen i Eastons termer, at lade Eastons teori tjene som *begrebsramme* snarere end teoretisk ramme. Ved at løfte sin analyse over i dette system, kan det være man får øje på en række sammenhænge og beskaffenheder man ikke kunne

se hvis analysen skete i dens genstandsfelts egne termer, eller i et andet konceptuelt systems. Det kan også være det bliver nemmere at udtrykke analytiske pointer, der ikke afhænger heraf, mere præcist, eller læserens genkendelse og dermed måske sympati er større, eller andre eftersøgte fordele kunne tænkes. Der kan således være gode grunde til at udføre en konkret analyse kun i Eastonske termer som input, output, støtte, politiske autoriteter, politisk opførsel og handlen og et politisk systems helhed. Men der er også åbenlyse ulemper.

Én af ulemperne er at der ofte vil skulle en meget stor mængde transskribering til, og at man er nødt til at gå hele vejen hvis man starter. I det Eastons teori for politiske systemer så sjældent peger ud af sig selv eller danner bro til noget (fx andre teoriapparater, historiske analyser, udfoldede filosofiske postulater el. lign.), men står i kraft af sin indre konsistens, skabes der i en pæn udstrækning en alt eller intet præmis for analyse indenfor Eastons begrebslige ramme. Hvis ikke hele analysen udtrykkes i Eastonske termer, er der stor risiko for at disse slet ikke bidrager med noget, andet end måske unødvendig uklarhed. Hvorvidt springet skal tages kommer i højere grad an på en konkret vurdering af analysens natur og genstandsfelt, end en teoretisk af Easton. I nærværende afhandling taler både analysens natur (dens primære arbejdsobjekter værende andre analyser af samme genstandsfelt) og dens genstandsfelt (Sovjetunionens sammenbrud, som ud over at være en genuint politisk begivenhed samtidig var meget andet og hvor det politiskes eventuelle primat ikke lader sig fastlægge a priori) imod at analysen bør udfoldes i Eastons teori for politiske systemers begreber. De i analysen behandlede analyser kaster selv så mange begreber i luften, at risikoen for ødelæggende forvirring er overhængende hvis man lader sig indskrænke til at (be)gribe dem som Eastonske.

Konklusion

Dermed er der ikke tale om at den ovenstående afdækning af Eastons teori for politiske systemer er spildt eller uanvendelig. Ud over at den er et selvstændigt og interessant videnskabeligt mål for afhandlingen her, så kan den bruges i analysen på lige fod med de andre teorier der indgår her, men altså ikke som ramme for den.

Som det er blevet iagttaget af flere (fx Erichsen 1982: 4) gælder der det væsentlige forhold at i vesten har borgerskabet den politiske magt som følge af at det har den økonomiske magt. Sovjetborgerskabet (toppen i de sammenvoksede stats- og partibureaukratier) har derimod sin økonomiske magt som følge af dets politiske magt. Det er en helt afgørende forskel, og Eastons teori for det politiske passer langt bedre på den sidste situation end den første. Fordi forskellen mellem økonomisk og ikke-

økonomisk værdi er af en anden natur (og langt mindre og også mindre skelnelig i en vis forstand) i det sovjetiske (planøkonomiske) regime, er Eastons teoriapparat bedre egnet til analysen af dette end til analysen af det amerikanske og de vestlige kapitalistiske systemer det egentlig er udviklet fra og til. Dette var en af hovedårsagerne til at Easton overhovedet i første omgang blev valgt, og der var inden teoriafdækningen blev foretaget et ægte håb om at Eastons teoriapparat ville være en hensigtsmæssigt ramme for analysen. Det har nu vist sig desværre ikke at være muligt, men det er naturligvis mere reelt at indrømme dette og så leve med at analysen nødvendigvis må antage en mere eklektisk natur, end at forsøge at tvinge den ind i en ramme der er værre end ingenting.

At Easton bør glemmes i de fleste samfundsvidenskabelige studier (hvad enten de omhandler kontemporære kapitalisme-dominerede samfund eller er historisk- eller periferi-orienterede) har, som det meste andet her i verden, pragmatiske frem for principielle årsager. Hans model tager ikke højde for den særlige position den økonomiske værdi indtager i kapitalistiske samfund, og den opererer med en ærke-modernistisk samfundsmæssig samhørighedsfølelse, som også er ganske partikulær. Netop af disse to grunde kunne den tænkes at egne sig særligt godt som teoretisk ramme for studiet af Sovjetunionen. Dette er dog ren udelukkelsesmetode: Eastons model for det politiske kan ikke bruges udenfor moderne samfund, det er den for partikulær i forhold til disse til, selvom han selv påstår noget andet, og indenfor de moderne samfund kan den ikke bruges på de kapitalistiske, og da slet ikke de meget kapitalistiske, det har den simpelthen for dårligt fat om den økonomiske værdis afgørende (om end, eller måske netop, *partikulære*) særstatus i disse samfund til; hvad har vi så tilbage? Sovjetunionen! Det egner den sig bare heller ikke til.

Når man ser på tredje led af denne afhandlings problemformulering: ”Kan David Eastons teori om politiske systemer bruges som ramme for analysen af Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning og i givet fald hvordan?” kan det forekomme problematisk at der ikke her i kapitlet i er brugt flere kræfter på at undersøge Eastons teori specifikt i forhold til en analyse af Sovjetunionens sammenbrud. Dette har den grund at hovedårsagen til at Eastons teori ikke kan bruges som teoretisk ramme for analysen af Sovjetunionens sammenbrud er ikke at der gør sig særlige forhold gældende mht. til Sovjetunionens sammenbrud, men at Eastons teori er så svag og tilbyder så få fordele at den sandsynligvis ikke egner sig til at være teoretisk ramme for nogen som helst analyse. Som begrebslig ramme vil den nok kunne anvendes flere steder, men her viser den ovenfor gennemførte cost-benefit analyse at det ikke her i teksten vil være hensigtsmæssigt at gøre det.

Svaret på 3. led af problemformuleringen er således et *klart nej*, og kapitlets omdrejningspunkt er følgelig en kritisk afdækning som det fordres i 2. led af problemformuleringen: ”Hvad går David Eastons teori om politiske systemer på?”

Analysekapitel: Sovjetunionens sammenbrud og den kolde krigs afslutning

Da analysen nu ikke kan bruge Eastons teori om politiske systemer som teoretisk eller begrebslig ramme, bruges en mere eklektisk tilgang som delvist udfoldet i indledningen.

International Relations og anden teori

Den kolde krig er på samme tid både en historisk periode, og et distinkt verdensomspændende samfundsmæssigt system, og den er som sådan umiddelbart genstand for både historiske og samfundsvidenskabelige analyser, som anført i indledningen, og disse er til tider sammenfaldende, ofte når det kommer til den kolde krigs afslutning og Sovjetunionens kollaps. Det ses, af Wohlforth (1999), som et generelt problem indenfor det amerikansk dominerede politologiske felt International Relations (IR) at mange ikke vil vedkende sig at feltet er historisk, i den forstand at dets genstandsfelt består af kontingente størrelser (der kunne have set anderledes ud) og, hvad der er vigtigere men ikke følger direkte heraf, de teorier der opstilles er også historisk betingede og situerede. Specielt de spilteoretisk inspirerede dele af IR, men også de neorealistiske (med Waltz 1979 som et vigtigt værk), med deres fokus på magtbalance, (militær) kapabilitet og fraværet af en central autoritet som nødvendigvis førende til et grundlæggende anarkistisk internationalt system, lider under en uheldig aspiration mod teoretisk universalisme. Hertil kommer ifølge Wohlforth (1999: 45 ff.) yderligere patologiske tendenser til nulsums metodologiske og paradigmatisk krige om historisk analyses relevans for teori. Disse består stiliseret af debatterne: ”Dine antagelser er upræcise, du kan ikke forklare disse data” mod ”du har ikke nogen teori, disse data er ikke vigtige” samt debatterne international *mod* national, magt *mod* idéer, institutioner *mod* interesser i forhold til hvilke analyseniveauer og kausale årsager der har primat, debatter der enten er indifferente overfor historisk evidens eller bruger den stedmoderligt til at hævde at en teori er fuldstændigt falsificeret eller kraftigt underbygget, og hvor selve teoridannelsen er det videnskabelige mål frem for forståelsen af faktiske historiske processer. Men det er klart at begivenheder påvirker teorier og at teorier er logisk forbundne med forklaringen af disse begivenheder, som Whitehead (1926: 10) siger det så er det ” ... [the] union of passionate interest in the detailed facts with equal devotion to abstract generalizations which forms the novelty in present society.” Dette er der en del der har sagt på forskellige måder, fx Collins (1998) der hævder at intellektuelle gennembrud sker når dyb viden om emnet interagerer med spændingen mellem mindst to konkurrerende analytiske skoler.

Forholdet mellem International Relations teori og den kolde krig er ikke så ligefremt, som Saull (2001) viser. Hans konklusion er at forsøg (af IR teoretikere) på at placere den kolde krig i magtpolitikens tradition ikke falder heldigt ud. Dette fordi det er helt umuligt at placere både den kolde krigs begyndelse og især dens afslutning indenfor for traditionelle IR-rammer. Teorierne har dog muligvis en hvis forklaringskraft ifht. tildragelser *under* den kolde krig. Saull (2001) anfører at den måde hvorpå Sovjetunionen opførte sig, både nationalt og internationalt, på mange var særdeles mærkeligt set fra international politikens historiske normer. Der var tale om en ekstrem økonomisk, politisk og social isolation (med delvise undtagelser ifht. de andre østbloklande) gennem hele den kolde krig. Hertil kommer en voldsom kontrol med al information, især den almindelige borgere kunne få gennem medierne og ved kontakt med ikke-kommunistiske lande. Saull anfører at det nu vides at Sovjet brugte mellem 25 og 30 procent af sit bruttonationalprodukt på militæret, mere end hvad mange lande, der selv deltog, brugte under verdenskrigene. Forholdet til vesten, set østfra, kan således beskrives som en tilstand af total krig. Det giver derfor bedst mening at se den kolde krig fra nøglestaternes nationale sociopolitiske systemers perspektiv. I særdeleshed Sovjetunionens, hvor dennes særlige ideologi og sociale konstruktion gjorde den til en ny type stat, hvis handlinger gjorde denne konflikt forskellig fra både tidligere og senere. Hertil kan tilføjes, at selv hvis man ikke køber argumentet om Sovjetunionen som en helt særlig slags stat, og mener at den i det store og hele lader sig behandle som almindelige lande indenfor ens foretrukne IR-teoris rammer, så vil det have stor betydning hvis det godtages at Sovjets handlinger i videre udstrækning var under indflydelse af en selvopfattelse af permanent og total krig, eftersom staters handlinger i krigstilstand netop ikke følger den normale (fredelige) internationale politikens rammer.

Samfundsøkonomisering

Der er blevet lagt alt for meget vægt på 'nationale interesser' som den kolde krigs omdrejningspunkt. Disse er i langt de fleste tilfælde i langt højere grad virkninger end årsager. Den kolde krig handlede i højere grad om ideologier og samfundsstrukturer. Det lykkedes faktisk at opbygge et avanceret og udbredt økonomisk system i østblokken, i betydningen udpræget arbejdsdeling med omfattende udveksling af varer og tjenesteydelser; mulighed for intentionel styring af store dele af økonomien til militæret og våbenproduktion; internationale handels-, bistands- og udbytningsrelationer mellem mange og indbyrdes ganske forskellige lande i østblokken. Et økonomisk system der vel at mærke ikke havde privat ejendomsret over produktionsapparatet og markedet som grundlæggende institutioner, og hvor penge og kapital følgelig var kvalitativt helt andre størrelser end i den vestlige kapitalisme. Dette

er helt unikt, i det alle andre ikke-kapitalistiske samfund (dvs. tidligere og/eller østlige/tredjeverdenssamfund) ikke har haft en egentlig *samfundsøkonomi* fordi pengeøkonomien og den private ejendomsret over produktionsapparatet, i det omfang de overhovedet har været der, har været henvist til nicher (fx bystater og handelsfolk i den europæiske middelalder, tiendebetaling, kolonisationer og lignende) mens samfundene og deres produktion i øvrigt har været styret gennem alle mulige andre religiøse, kulturelle, slægts- og familiemæssige strukturer mv., hvor den økonomiske værdis samfundsmæssige frigørelse ikke har fundet sted, som beskrevet tidligere.

Det er hævdet (af Westad 2000: 1) at ingen epoke der samtidig udgjorde et system er udvisket så hurtigt fra den kollektive hukommelse som den kolde krig. Få samfundsvidenskabsfolk ville vel fx i år 1900 have betvivlet kolonitidens betydning. I en hvis forstand har Fukuyama (1989) således ret (selvom han forveksler vestligt liberalt demokrati med vestlig liberal kapitalisme ifht. hvad der egentligt bliver universaliseret) i det få synes at studse over hvor markant en *økonomisk* udvikling den kolde krigs afslutning og østblokkens sammenbrud faktisk er. Under det meste af den kolde krig fandtes der 3 overordnede samfunds- eller socioøkonomiske modeller (hvor den sidste ikke egentligt er det), svarende til den første, anden og tredje verden. En kapitalistisk økonomi, en planøkonomi og endelig samfund hvor økonomien var et rand-, overbygnings- eller specialfænomen (selvom disse har været under hastig samfundsøkonomisering siden afkolonialiseringen, under stærk indflydelse af den kolde krigs tildragelser). I dag er kun den første model tilbage, men den er til gengæld blevet diversificeret på et politisk niveau (eller et 'demokratisk' niveau med tiden måske, alt efter udviklingerne i både den tidligere anden verden og demokratidiskursen) således at den også kan rumme fx dagens Kina og Rusland.

Den nye kapitalisme (med beslægtede udviklinger) er blevet kaldt senkapitalisme, avanceret kapitalisme, videnssamfundet, disorganiseret kapitalisme, globalisering, integreret verdenskapitalisme, post-fordisme og meget andet, og der er ikke megen enighed om hvad det præcist er for en udvikling der er tale om, men at der er sket og sker nogle kvalitative ændringer i produktion og økonomi er efterhånden svært at benægte. I brede verdenssystemanalytiskinspirerede termer kan det hævdes at vesten ændrede sin produktion (både produktivkræfterne og hvad der bliver produceret) i immateriel retning, Kina og nogle andre primært sydøstasiatiske lande/regioner samt nogle enkelte olie- og banklande mv. fandt sig velfungerende nicher i den nye mere omfattende internationale arbejdsdeling (fremstilling af forbrugsvarer henholdsvis andre nicher), mens resten af verden, det vil primært sige østblokken og Afrika og resten af den tredje verden, gik mere eller mindre bankerot på den ene eller anden måde.

Den tredje verden

Den kolde krig³ formede den verden vi lever i i dag, både på militære, politiske og økonomiske niveauer. Der er således grund til at se på historien både af nysgerrighed; hvad skete der og hvem gjorde hvad og hvorfor; og for bedre at forstå nutiden, hvordan blev den som den er. USA og Sovjetunionen, de to største magter i sidste halvdel af det 20. århundrede, intervererede gentagende gange i ændringsprocesser i Afrika, Asien og Latinamerika, og gennem disse interventioner ansprede de mange af de stater, bevægelser og ideologier (bl.a. politisk islam) som i dag i stigende grad dominerer internationale anliggender (Westad 2005: 6). Interventionerne gav anledning til harme og modstand som til slut bidrog til at vælte en supermagt og stadig seriøst udfordrer den anden. Interventionistiske ideologier udfoldede sig i lande som Kina, Indonesien, Iran, Etiopien, Angola, Cuba og Nicaragua, men både USA og Sovjet var genuint antikoloniale magter og de så begge sig selv som den egentlige (og eneste) viderefører af en europæiske højmodernisme (troen på lineære fremskridt, absolutte sandheder og rationel planlægning af ideelle sociale ordner). Men selv om deres mål ikke var udbytning og underlæggelse, men kontrol og fremskridt, var deres handlinger set fra syd oftest en fortsættelse af kolonialismen med en anelse andre midler (Westad 2005: 396 ff.). Dette skyldes i høj grad den økonomisering af samfund der blev gennemført under betegnelserne modernisering eller udvikling, og støttet og styret af lokale eliter, der grundet bipolariteten altid havde en pæn chance for at sikre sig en supermagtsallieret, hvor håbløse deres indenlandske planer end var. En økonomisering der måske/måske ikke havde et mere altruistisk udgangspunkt end den foregående kolonisering, men som set fra neden lå direkte i forlængelse af denne, og kun kunne opfattes som en lang krig mod bønderne og deres levevis, med afskaffelsen af bondestanden som det endelige mål, der retfærdiggjorde de mest ekstreme former for vold (Westad 2005: 399 ff.), og som ansprede mange og ganske forskellige revolutionære bevægelser der konfronterede udviklingen. Bondestanden er dog her selv en ganske kompleks størrelse af to årsager. Dels fordi den ikke havde eksisteret i årtusinder, som man nemt kan forledes til forestille sig, men var blevet indført efter kolonialismens indtog, i det landbrugsejendom (herunder jord) tidligere oftest var ejet kollektivt og produktion foregik i selvforsynende og økonomisk helt isolerede lokalsamfund (Long 1990 og Dike

---

³ Westad (2005: 3) har nogle udmærkede operationelle definitioner på nogle nøglebegreber. Disse ser således ud: 'Den kolde krig' er den periode og det system hvor konflikten mellem USA og Sovjetunionen dominerede internationalt, dvs. ca. 1945-1991. 'Den tredje verden' omfatter de tidligere kolonier og semikolonier i Afrika, Asien og Latinamerika der var/er udsat for paneuropæisk (dvs. inkl. Amerikansk og Russisk) økonomisk og/eller politisk dominans. 'Global' er processer der finder sted på forskellige kontinenter ca. samtidig. 'Intervention' er enhver samordnet og statsstyret indsats af et land for at styre et andet lands politiske retning.

1989), og dels fordi kun en ganske lille del af landbefolkning i Asien, Afrika og Latinamerika nogensinde har passet på billedet af den mellemstore selvejende subsistensproducerende bonde, da jordejerskabet oftest har været, og er, polariseret mellem meget store besiddelser og husmænd der har så lidt jord at de ikke kan leve af den. Men i en vid udstrækning lykkedes det dog for de koloniale magter, gennem ødelæggelsen af kollektivt ejerskab, indførslen af kapitalistisk privat ejendom og den delvise integreringen af landbrugsproduktion i meget større økonomiske markeder, at skabe forhold der minder om Europæisk produktion og udveksling som bønder praktiserer den (Hardt og Negri 2004: 119). Kombinationen af moderniseringsbestrebelse under den kolde krig der rettede sig mod en bondestand hvis medlemmer selv var blevet påtvunget denne af den foregående koloniseringen, var ofte 'det værste af to onder', med megen menneskelig lidelse til følge. Ofte valgte folk dog at kæmpe imod.

I forhold til den kolde krigs indflydelse kommer hertil en udbredt instrumentalisering af supermagternes tredje verdenspolitik. Når det der står på spil er verdensfreden og menneskehedens kortsigtede overlevelse (reelt eller ej), er der meget få tiltag og meget lidt vold i et land i Afrika eller Latinamerika der ikke kan retfærdiggøres, når blot det på et overordnet plan trækker i den rigtige retning, hvor uheldigt det så end er for dem det går konkret ud over. Westad (2005: 5) hævder at epoken i fremtiden vil ses som et af de sidste stadier i Europas globale kontrol.

Et interessant fænomen er den omfattende sammenhæng der er mellem den anden verdens politiske afvikling og den tredjes økonomiske udvikling. Der er et tidsmæssigt sammenfald, med 80'erne som vigtigste årti. Påvirkningerne går begge veje, med østblokkens politiske sammenbrud og den tredje verdens neoliberalisering som væsentlige faktorer. Sammenhængende er undervurderede, bl.a. fordi der er tale om et asymmetrisk forhold. Den anden verdens afvikling var en overvejende politisk proces, motiveret af økonomiske forhold. Mens den tredje verdens udvikling var en overvejende økonomisk proces, motiveret af politiske forhold. Kinas udvikling i perioden, fra en relativt perifer position i den anden verden, til en helt central position i den tredje, er vigtig. Denne udvikling er fortsat og bryder i dag den oprindeligt tredelte (nu todelte) verdensorden op.

Hemmelighed og sociobiografiske forhold

Sovjetunionen set indefra som stat og som samfund beskæftiger Shlapentokh (2001) sig med. Analyserne hviler på 4 præmisser der listes op først (Shlapentokh 2001: 3-4). De er værd at opremse: At "the society had a consistent structure and its main institutions

remained largely intact after its emergence in 1918-1920"; at der må skelnes mellem Sovjetregimet som sådan, centreret i Rusland og så det imperium der kontrollerede ikke-russere, især når de kontrollerede var ikke-slaver; at Sovjetunionens politikker og socialistiske ideologi var ganske optaget af at indhente og overhale Vesten; og endelig at den officielle ideologi var en ganske kompleks konstruktion (der hurtigt blev en krydsning mellem socialisme og Russisk nationalisme) der var tilpasset både regimet og imperiet og som "should never be taken at face value".

Hemmelighed var vigtigt for regimet, og der blev udviklet et ideologisk system med to komponenter, dels en åben ideologi der henvendte sig til den Sovjetiske offentlighed, og dels et lukket kommunikationssystem til partieliten og nomenklaturaen, der betjente sig af særlige informationskanaler (Shlapentokh 2001: 54 ff.). Da de sovjetiske arkiver, efter den kolde krigs afslutning, blev delvist åbnet viste det sig, til nogles overraskelse, at der faktisk ikke var så stor forskel på de diskurser de sovjetiske ledere havde offentligt og hemmeligt. Den største overraskelse var at der ikke *var* nogen overraskelser, tænkningen hos insiderne fulgte hvad Moskva sagde offentligt, og nogle af de hemmeligste dokumenter kunne have været blevet trykt i Pravda uden at nogen havde bidt særligt mærke i det (Mastny 1998: 9), der var ikke noget "dobbelt bogholderi" mellem de officielle leninistiske idéer med klassekampens og proletariats vigtighed, og en virkelig "realistisk" magtdiskurs hvilende på en anden analyse. En del hemmeligholdelse har drejet sig om faktuelle informationer af fx økonomisk eller personlig art, men når det kommer til ting af mere politisk-ideologisk art, var selve *hemmeligholdelsen* vigtig, selvom det der blev holdt hemmeligt i det fleste tilfælde ikke var væsensforskelligt fra det der blev offentligt udskreget. I alle sociale styringssystemer, især politiske, er informationsstrømme, kontrollen med dem og definitionen af dem mv., vigtige; hvem er 'in the loop' og hvem er ude af den, som det hedder på amerikansk, men de var særlige vigtige i Sovjet fordi der var så meget at kontrollere og fordi det kontrollerede var så integreret. De grænser der i vesten er mellem forskellige sociale felter i Luhmannsk eller Bourdieusk forstand, fx mellem academia, militæret, forskellige grene af økonomien og erhvervslivet, medieverdenen, det politiske system, det juridiske osv.; hvor hvert felt har sit eget sprog, sine egne diskurser om hvad der er værd at vide af hvem hvornår; hvor der selvfølgelig er høje grader af overlap og kommunikation mellem felterne, var der slet ikke i samme grad i Sovjet. Hvor det i vesten i nogen udstrækning kan lade sig gøre at styre på sit eget felts præmisser, være 'lige glad med de andres hemmeligheder', indtil de invaderer ens felt; var ledere i Sovjet, især på grund af Sovjetunionens Kommunistiske Partis status og funktion alle mulige forskellige steder i samfundet, tvunget til at styre på en anden måde.

Den 'offentlige mening' er væsentlig, Shlapentokh (2001: 130) argumenterer for at den kan inddeles i tre mentale verdener. I den første støttede folk regiment, i den anden hadede de det, og i den tredje ignorerede de alle ideologiske spørgsmål og brugte ingen tid, følelser eller energi på noget som helst ud over det helt nære hverdagsliv. Systemet i østblokken eroderede den offentlige tillid og skubbede individer ind i en "overdeveloped private sphere" (Kupferberg 1999: 22) og vanskeliggjorde således en social modernisering mens en postmodernisering nok helt umuliggjordes. Disse *sociobiografiske* forhold er væsentlige. Ud fra en vestlig tilgang kan man nemt forledes til gå ud fra at det handler om (liberalistisk) personlig frihed og personlig risiko, og tænke at der var ikke så meget af nogen af delene, så det må gå ca. lige O-P op, og ellers må det ca. have været som hos os. Både Kupferberg (1999) og Shlapentokh (2001) viser ret overbevisende at det ikke er tilfældet, at de sociobiografiske forhold og relationer ikke lader sig forstå eller forklare i en liberalistisk ramme, i det tyngden på samme tid befinder sig på et mere individuelt niveau (psykologiske og selvopfattelsesmæssige forhold) og på et mere samfundsmæssigt niveau (hvordan man overhovedet kan interagere med og relatere til mennesker man ikke kender særdeles personligt). Her giver film som fx "4 måneder, 3 uger og 2 dage" og "Die Leben der Andere" og romaner som Davidsen (1997 [1988]) et bedre indblik i nogle samfund der på visse måder ligner de vestlige en del, men fungerer ganske anderledes.

I Davidsen (1997 [1988]) er der fx en beskrivelse af hvorledes en relativt højtstående embedsmand i centraladministrationen ikke umiddelbart har adgang til en kopimaskine, fordi disse af systemet betragtes som latent subversive redskaber, og hvor alle, specielt fx portvagter, menige politifolk og funktionærer mv. og andre på lavere niveauer i hierarkiet, er ekstremt bange for at træffe selvstændige beslutninger og derfor skubber dem opad hvis det kan lade sig gøre, for ikke at pådrage sig ansvar og straf, der ligeså konsekvent søges skubbet nedad, når noget går galt; med en enorm træghed og usmidighed til følge. På et almindeligt mikroøkonomisk niveau er det også klart at der er noget helt galt når det for ret mange mennesker i ret mange tilfælde, ud fra en personlig egennyttemaksimerende tilgang, er en økonomisk set mere rationel aktivitet at stå i kø en hel dag end at være på arbejde. På denne led var der mange meget problematiske incitamentsstrukturer.

Ideer og Ideologi

Det hævdes (af Matlock 2007) at de personlige kontakter der var mellem sovjetiske og amerikanske ledere i 80'erne var afgørende for den kolde krigs afslutning. Der blev gensidigt opbygget en tillid til de andres gode intentioner, der ikke havde været før. Det havde også stor indflydelse internt i Sovjet. Gorbatjov opbyggede så positivt et forhold

til USA, at hans modstandere ikke længere med nogen rimelighed kunne hævde at truslerne fra udlandet var så stærke at man ikke kunne risikere ændringer af det politiske system (Matlock 2007: 421). Partikonferencen i juni 1988 vedtog frie valg, at en lovgivende forsamling skulle have den virkelige magt, at offentlige institutioner ikke skulle styres af apparatjikker og at der skulle være uafhængige domstole. At partitoppen gik med til disse ting skyldes iflg. Matlock (2007) en del forskellige faktorer. De fleste forstod nok simpelthen ikke at Gorbatsjov virkelige ville lave om på tingene, de uafhængige domstole og den lovgivende forsamling var fx allerede givet på papiret men blev systematisk ignoreret; og derudover skal der meget til at gå imod generalsekretæren, specielt for hardlinerne centralkomiteen og politbureauet da deres position i høj grad hvilede på en autoritær magtopfattelse.

Foregående kapitel blev brugt til at godtgøre hvorfor Easton ikke kan bruges som ramme for denne analyse, men der er enkeltelementer der kan bruges. En af dem er hans udlægning af individer og psykologi: "The role of motives and feelings are often so overweighted that political research overlooks two considerations: first, the nature of the psychological effects *on* the situation, and second, the psychological effects *of* the situation. The first refers to the fact that there exists an isolable influence of personality and attitudes on political activity; it does not thereby signify, however, the impossibility of a concurrent influence from the direction of the situation. The second refers to the fact that quite often even though we may describe activity in terms of the feelings and motivations of individuals, this in itself is no sufficient proof that we are dealing with a psychological rather than a situational determinant of political activity." (Easton 1953: 206-207). Som Kramer (1999: 572) argumenterer ret overbevisende for, så spillede Gorbatsjovs bevidste valg af at acceptere og endda til tider opmuntre til østblokkens disintegration en vigtig rolle.

På den ene side var kommunismen en suveræn statsfjende, Sovjetunionen plus Kina, Cuba m.fl., men samtidig var kommunismen en netværksfjende. Ikke kun oprørske guerillaer og revolutionære partier, men også fagforeninger, politiske og andre organisationer kunne potentielt være kommunistiske (Hardt og Negri 2004: 55). En måde hvorpå dette kommer til udtryk er den måde hvorpå spørgsmålet om hvornår det egentligt gik afgørende galt i Sovjet blev diskuteret i Europa. Var projektet dømt til at mislykkedes på forhånd, eller var det først fra og med Kronstadt-matrosernes oprør, Lenin, Stalin, 30ernes tvangskollektiviseringer, 2. verdenskrig og fokuseringen på russisk nationalisme, Stalins død, Gromyko-reformerne, Bresjnevtidens forfald, Gorbatsjov, Glasnost og Perestrojka, SUKPs opløsning eller august 91-kuppet (eller dets fejlslag), at det gik uigenkaldeligt og irreversibelt galt for systemet og socialismen i

Sovjet. Og er Sovjetunionens sammenbrud også er et typologisk sammenbrud for østblokken som sådan, planøkonomien som sådan, socialismen som sådan, kommunismen som sådan, stalinismen som sådan, eller noget helt femte. Meget afhænger selvfølgelig af hvilket slags land man anser Sovjetunionen for at være; socialistisk, kommunistisk, totalitært, statsmonopolkapitalistisk, stratokratisk, socialimperialistisk, stalinistisk, revisionistisk eller noget helt 17., og hvad man lagde i den foretrukne betegnelse. Men diskussionerne har relevans, både for deres indhold i egen ret, og fordi de var direkte med til at forme begivenhederne, i vest såvel som i øst.

Det er et spørgsmål om Sovjetunionen brød sammen på trods eller på grund af den kolde krigs afslutning. Der er en særlig udlægning i både i USA og Rusland der påstår at USA's indflydelse, på den kolde krigs afslutning i særdeleshed, men også på Sovjets sammenbrud, er helt afgørende, og at de to begivenheder er kausalt og forløbsmæssigt uadskillelige. Motivet er dog helt forskelligt, hvor det i USA kaldes 'triumfalisme' og følges af en trang til at fremhæve USA's særligt gode gerninger, er diskursen i Rusland at det var en ondsindet ødelæggende udefrakommende kraft (USA) der førte til Sovjets undergang, bl.a. ved at fremelske nationalisme i Østeuropa og i de ikke-russiske sovjetrepublikker.

Ideologien betød noget i alle mulige sammenhænge, og der måtte være en eller anden form for mening og konsistens i den. Det kan hævdes at der sker et skift op igennem 60'erne, 70'erne og 80'erne, hvor de sovjetiske ledere selv begyndte at føle at der var *for* langt imellem den ideologi de forfægtede og den virkelighed de befandt sig i, og at det var heri regimets krise egentlig bestod i snæver forstand, og at den væsentligste og kritiske komponent i Gorbatjovs reformbestræbelser følgelig var den ideologiske. I 1988 var der en kort indirekte debat om de grundlæggende ideologiske principper for Sovjetunionens udenrigspolitik, hvor Sjevardnadse fastslog at "fredelig sameksistens" ikke var en form for "klassekamp" og at "menneskehedens fælles interesser" var princippet frem for "proletariatets" interesser i den "internationale klassekamp" (Matlock 2007: 422). Gorbatjov offentliggjorde disse principper i hans relativt berømte tale til FN d. 7. December 1988 (Gorbatjov 1988). Det er tydeligt at planøkonomien fungerede dårligt i hele østblokken i starten af 80'erne, men der er ikke nogen automatsammenhæng, i sær ikke i Rusland, der tilsiger at en økonomisk krise også bliver en politisk krise. Her kan man fx se på hvorledes den på menneskelige og sociale niveauer meget slemmere krise i Rusland i 90'erne ikke destabiliserede det politiske system. Det er derfor væsentligt at se på den ideologiske komponent i Sovjets sammenbrud i egen ret.

En udbredt analyse på den vestlige venstrefløj var at Sovjet var blevet, eller altid havde været, kapitalistisk på en eller anden måde: ”USSR [har] gradvist mistet sin socialistiske karakter og er blevet et socialimperialistisk land. En magt med et nyt klasseindhold, baseret på udbytningen af bonde- og arbejdermasserne af en ny udbytterklasse.” (Amin 1982: 7). I den vestlige kapitalisme er det svært (eller umuligt) for borgerskabet til stadighed at fastholde den politiske magt; socialdemokrater, højrekræfter, folkelige bevægelser af forskellig art og alt muligt andet kommer på tværs; men det er heller ikke så afgørende for systemets beståen og substans. I Sovjet var det umiddelbart nemmere for den samme elite at fastholde den politiske magt, men også så meget desto vigtigere for systemet som sådan.

Ideologi og økonomi

Men sammenhængen mellem økonomi og ideologi er ganske kompleks i almindelighed, og i dette tilfælde i særdeleshed. Den officielle ideologi har betonet at socialismen handlede om *lighed* (i modsætning til kapitalismens uligheder i indkomst, rigdom og muligheder), *demokrati* (der skal være dybere og mere direkte end den borgerligt repræsentative), *solidaritet* (frem for individualisme og på både lokalt og samfundsmæssigt niveau) og *efficiens* (at ressourceudnyttelsen og produktionstilrettelæggelsen er fornuftigere og samlet set mere effektivt til alles gavn). Mens det nok har været åbenbart for de fleste at det gik rigtig skidt med demokrati-komponenten, og at solidariteten hovedsageligt var af den gammeldags præmoderne slags⁴ der i Danmark med en noget uberettiget veneration fx omtales som ’det gode gammeldags naboskab’, så har systemet i de flestes øjne nok klaret sig noget bedre på ligheds- og efficienskomponenterne. Shlapentokh (2001: 127) hævder endda at ”until the time of perestroika, the regime always enjoyed the support (active or passive) of most of the population”. Man skal ikke glemme at Rusland ved revolutionen var ganske fattigt, og at hungerkatastrofer hærgede i både 20’erne, 30’erne og 40’erne, hvilket økonomien overkom, med en lille men garanteret levestandard for alle fra 50’erne og fremefter. Men det har kun været på industrikapitalismens præmisser, med fordistisk/tayloristisk masseproduktion indenfor sværindustri og fremstillingssektoren mv., at den sovjetiske planøkonomi har kunnet konkurrere. De retningsgivende (hegemoniske) sektorer i den kapitalistiske produktion begynder at skifte i en postindustrial retning, især fra 1968 med ungdomsoprøret mv. og fremefter, hvilket

---

⁴ Se fx den glimrende film ”4 måneder 3 uger og 2 dage” Instruktion Cristian Mungiu, Rumænien 2007. Den viser meget godt hvorledes den type solidaritet der nærmere er et tvungent pligtfællesskab fungerer, hvor man er nød til at samarbejde med og være dybt afhængige af folk i ens omgivelser for at få de simpleste ting i hverdagen til at fungere.

overlapper med en dyb strukturel krise i sovjetøkonomien der begynder at sætte ind. Som Hardt og Negri (2001: 277) har formuleret det: "... the [Soviet] system went into crisis and fell apart because of its structural incapacity to go beyond the model of disciplinary governability, with respect to both its mode of production, which was Fordist and Taylorist, and its form of political command, which was Keynesian-socialist and thus simply modernizing internally and imperialist externally."

Både produktionen, byttet og værdien er væsentligst sociale relationer mellem mennesker, som dog ofte skal formidles af materielle relationer mellem ting. Dette blev grundlæggende sværere og sværere. Som det er blevet hævdet: "The passive acceptance of the system, which the Soviet rulers required politically, was increasingly out of step with what they required economically ... Decentralization of the system was required in order to encourage innovation and initiative." (Lockwood 2000: 91)

Problemet var ikke at det ikke lykkedes at skabe det socialistiske menneske, regimet kunne sagtens have overlevet uden, problemet var at det faktisk eksisterende *sovjetiske menneske* røg ind i en evolutionær blindgyde hvor dets karakteristika blev mindre og mindre hensigtsmæssige for fortsat produktion og reproduktion.

Castoriadis (1981) hævder (allerede i starten af 80'erne) at sovjetsystemet er forstenet til hvad han kalder et *stratokrati* af partibosser og væsentligst militærmænd, der opretholder systemet og deres egen position, uden synderlige formål eller idéer, andet end netop at opretholde systemet og magten. Derfor er Sovjetunionen blevet et samfund af udbytning og undertrykkelse, hvor den nationalisme (der i yderliggende dele af imperiet tendentielt er oprørske) i den russiske kerne producerer en af regimets væsentligste styrker. Sovjetsystemet skulle derfor ikke forstås som et totalitært samfund, men som et *bureaukratisk diktatur*.

Der kan argumenteres for at der findes flere eksempler på samfundssystemer der er 'sakket bagud' ifht. til vesten (især økonomisk) uden at det har undergravet deres eksistensmulighed. Kastesystemet i Indien og Islams udvikling og rolle i mellemøsten kan således begge siges at være eksempler på samfundssystemer der på afgørende punkter adskiller sig radikalt fra den vestlige model, og de synes ikke i nær samme grad som Sovjet at stå og falde med hvorvidt de kan måle sig med vesten på militære og økonomiske parametre. Men her er det væsentligt at Sovjet, i modsætning til de to andre, så sig selv som den egentlige arvtager af den europæiske sekulariserings- og frigørelseskamp som den blev ført i århundreder med den franske revolution, de borgerlige 1848-revolutioner og arbejderorganiseringerne i slutningen af det 19. århundrede som nogle af højdepunkterne. Det var så at sige sovjet selv der valgte at lade

sin succes måle med modernitetens tommestok, og derfor bliver utilstrækkeligheden så meget desto større et problem, efterhånden som den kommer til stå mere og mere klart i løbet af 1980erne.

Tilspidsningen af den kolde krig i 80'erne

Der er mange paralleller mellem Saulls (2001) og Friedmans (2000) analyser. Saull kommer fra en erklæret marxistisk position, og det kunne synes pudsigt at hans analyser passer så godt med de koldeste koldkrigeres på den amerikanske republikanske højrefløj. En åbenlys mulighed er selvfølgelig at sammenfaldet skyldes præcision i analysen. At Sovjetunionen simpelthen *var* en isolationistisk totalitær stat uden for almindelig (stats)ræson befindende sig i en permanent tilstand af total krig, kold som varm. At de fleste andre erklærede marxister således tog fejl.

Risikoen var i yderste konsekvens et atomkrigsragnarok med menneskehedens komplette eller delvise udslettelse til følge, og i det lys er det væsentligt at undersøge om Reagans politik var en del af løsningen eller en del af problemet. Her må den tentative konklusion være, at han førte den helt forkerte politik på baggrund af en ganske præcis analyse. Verden og dens udvikling er uomtvisteligt både svært forudsigelige og ganske kontingente, og det kan godt lade sig gøre at føre en kontraproduktiv politik selvom man har en præcis analyse af situationen og modparten, præcis som det er muligt at føre en politik der fremmer ens mål selvom den føres på basis af en komplet misforståelse af situationen man befinder sig i.

Måske er det det der er tilfældet her. At *détente* (afspændingen og deeskalering gennem opbygning af gensidig tillid og diplomatiske tiltag, hovedsageligt praktiseret i 70'erne) var den helt rigtige politik selvom den blev forfægtet af Vesteuropæiske politikere der fuldstændig havde fejlvurderet Sovjetunionens reelle natur og hensigter. Mens Reagans konfrontationspolitik var afsindig farlig, og bragte verden tættere på krig, selvom han faktisk havde en ret præcis forståelse af både Sovjets og situationens natur. Det vil nok være et forkert analytisk stræk at argumentere overbevisende for at Reagan ligefrem var med til at forlænge frem at forkorte den kolde krig og perioden frem til Sovjets sammenbrud. Men der er en del der tyder på at hans politik var et unødvendigt *gamble* der satte en udvikling på spidsen der kun ved held og Gorbatjovs mellemkomst ikke gik helt galt. En udvikling der derfor nok blev fremskyndet, men ville have fundet sted alligevel, hvorfor det i en eller anden forstand faktisk *giver* mening at hævde at Reagan afsluttede den kolde krig.

Den kolde krig var en rigtig krig, ikke en uheldig misforståelse, lægger Friedman (2000: xi) vægt på. En rigtig krig der blev udkæmpet i slowmotion, startet af sovjetiske revolutionære for hvem den var både uundgåelig og nødvendig for overlevelse, og som ikke kunne slutte før en af siderne kollapsede. Friedman (2000) hævder i tråd hermed at den kolde krig hverken sluttede med nedrustningsaftalerne mellem Reagan og Gorbatsjov, med perestrojka eller med den tyske genforening, men først med kuppet mod Gorbatsjov i 1991: "Gorbachev's opponents had been right. As long as the state survived, he could be dismissed as a transient phenomenon" (Friedman 2000: 484) en ny Brezhnev eller måske endda en ny Stalin kunne have erstattet ham på et hvilket som helst tidspunkt. Denne udlægning af en helt snæver sammenhæng mellem den kolde krigs og Sovjetunionens eksistens deles ikke af mange, men måske af Jeltsin, og i det perspektiv kan det hævdes at hans gennemgribende privatiseringsreformer i 90'erne ikke primært var et positivt tiltag for at opbygge kapitalisme, men snarere et negativt orienteret tiltag til nedbrydelse af staten, i særdeleshed den del der havde med produktion og samfundsøkonomi i det hele taget at gøre.

Hele øst-vest konflikten fortolkes af Friedman (2000) ud fra temaet sovjetisk ekspansion/vestlig inddæmning (*containment*), men det forudsætter at de kommunistiske ledere ikke bare var uddannede på basis af Leninistiske kategorier, men handlede ud fra dem, og at verden passede til dem. Således var den vesteuropæiske détente-politik en utilgivelig eftergivenhed, mens det var Reagan der var hovedansvarlig for den kolde krigs afslutning, ved hjælp af en konsistent strategi med økonomisk pres, hemmelige aktioner for at afkoble lydstatene fra Sovjetunionen, militær modernisering og politisk overtalelse/propaganda. Dette modangreb tvang Gorbatsjov til at indlede reformer der ødelagde det sovjetiske system, reformer som han i virkeligheden slet ikke ønskede i det han ikke var interesseret i hverken demokratisering eller et afspændt forhold til vesten: "He seems to have imagined that the stagnation he faced was a temporary problem; a minor adjustment would tune the "Socialist engine" well enough to carry it forward to ultimate victory" (Friedman 2000: 469). Havde det ikke været for Reagan kunne det være gået helt anderledes: "A case can be made that had the West *not* counterattacked in the 1980s, the correlation of forces might have tipped irretrievably in the Soviet's direction" (Friedman 2000: 486). At forestille sig at magtbalancen kunne have tippet til Sovjets fordel i 80'erne og fremefter synes helt ude af trit med enhver socioøkonomisk realitet, derudover er Friedmans tolkninger af Gorbatsjovs politik og motiver langt fra de fleste andres, og han udviser en total mangel på forståelse for udviklingerne i de vestlige samfund og disses betydning. Samtidig overdrives betydningen af Reagans bevidste politiske valg; det er sandsynligt at Gorbatsjov så sig selv værende i et stadigt mere indsnævret politisk handlerum, men hvordan dette skulle

være resultatet af Reagans specifikke politiske tiltag, frem for af mere generelle (bl.a. økonomiske) udviklinger i øst og vest, argumenterer Friedman (2000) ikke overbevisende for.

Når man læser samtidige analyser lægges der ofte enormt meget vægt på militære spørgsmål, og ofte militær kapabilitet og nedrustnings- og våbenkontrolaftaler. Det kan synes malplaceret, med nutidens øjne og afstand til atomkrig, at det i snart sagt hver anden *politiske* analyse af Sovjets og den kolde krigs natur foretaget i 70erne og 80erne skulle være så hensigtsmæssigt at gå så detaljeret ind i SS-20, Pershing- og MIRV-raketter, antal og kvalitet af tanks i Europa, START- og SALT-aftaler, diverse tekniske detaljer i atomubåds- og hangarskibs konstruktion, neutronbombens potentiale som mindre destruktivt våben, forholdet mellem tryk-, varme-, initialstrålings- og senere strålings-udladninger ved forskellige fissionsvåben, forholdet mellem strategiske og taktiske atomvåben osv. osv. Alt sammen emner der i dag ikke udgør væsentlige politiske dagsordener. Men her må man huske på at det på ingen måde var givet at både Sovjet og den kolde krig ville få politiske frem for militære afslutninger. Det er således først retrospektivt det kan fastslås hvad der faktisk var vigtigst i 80erne, hvis det var kommet til en krig eller bare hårdhændet militær sovjetisk intervention i Østeuropa eller i udbryder-sovjetrepublikker, fx iværksat af de samme generaler og konservative der senere kom til at stå bag 91-kuppet, havde alle de vestlige diskussioner om hvornår og hvordan militær indgriben og/eller optrapning skulle finde sted, og disses ikke uvæsentlige indflydelse på tilsvarende diskussioner i øst, pludselig kunnet vise sig af helt afgørende betydning. Man behøver blot at se til Tjetjenien få år efter, for et eksempel på hvorledes Russisk respons på obsternasige kræfter i randområder også kan være, og fx i Østtyskland i 1989 var der udbredt frygt for at styret ville iværksætte 'den kinesiske løsning' som den var blevet anvendt på Den Himmelske Freds Plads. Som Calvocoressi (2000) præcist påpeger det i det andetsteds anførte citat, så var den gensidige fortløbende intimidering gennem våbenkapløbet den kolde krigs væsentligste udtryk, og de fjendemyter (og måske realiteter) det baserede sig på et af de væsentligste indhold. Mens man i Danmark, følgende den i 1864 grundlagte udlægning af småstatsrollen, og som praktiseret op til og under begge verdenskrige, lod diskussionen tage udgangspunkt i hvorledes man kunne minimere risiko og omkostninger for Danmark og danskerne, var der i det meste af resten af vesten en mere vidtløftig og meget skarpt ført diskussion om militære forhold. En diskussion som i fx Vesttyskland splittede både partier, bevægelser og kirker midt over på bl.a. spørgsmål om raketopstilling, og som var en af de få offentlige diskussioner i vesten som østregimer forsøgte at intervenere relativt direkte i, ved mere eller mindre heldig opbakning til de kræfter der var imod amerikansk og anden vestlig oprustning i Europa.

Et større perspektiv

Der fandt andre udviklinger sted mens den kolde krig stod på, og Reynolds (2000) undersøger en række af disse: Dekoloniseringen, teknologiske og kulturelle ændringer omhandlende atomvåbenarsenalerne, computer- og kommunikationsteknologi, religionens dalende indflydelse i forbrugersamfund, urbaniseringen mv. Hovedpointen ifht. den kolde krig er at mange af disse udviklinger ikke passer ind i den kolde krigs skema, og at i det omfang de gør, er der tale om den omvendte relation: "Undoubtedly, it [the Cold War] stimulated many important developments of the postwar era, ranging from the technologies of satellites and transistors to the initial stages of West European integration. But overall, I have argued that it fits, albeit as a central piece, *within* many of the stories I have just told" (Reynolds 2000: 699). Det hævdes at USA's økonomiske boom i efterkrigstiden i lige så høj grad var grundet den kolde krig som det var markedskræfternes udfoldelse. Anden halvdel af det 20. århundrede betegnes som tidsalderen for imperiers destruktion, begyndende med det Britiske imperium og kulminerende med det Zaristiske imperium som havde overlevet i form af Sovjetunionen. Herudover var øgningen af antallet af nationalstater væsentlig, ligesom udviklingen af en ny form for statslighed i Vesteuropa og den gradvise, men langt fra ligefremme, spredning af det repræsentative demokratis principper var det. Reynolds (2000) ser Sovjets krise og sammenbrud som i væsentligt omfang værende et resultat af en social revolution som var undervejs under den åbenbare stagnation som satte ind fra Brezhnevs tid og forstærkedes fremefter: "As in so many other parts of the developing world, urbanization and education were powerful solvents of the old order" (Reynolds 2000: 542).

En ganske koncis bedømmelse af den kolde krig, som er værd at citere i længde, gives af Calvocoressi (2000: 3-4): "To most Americans the USSR seemed dedicated to the conquest of Europe and the world for itself and for communism and was capable of achieving, or at least initiating, this destructive and evil course by armed force abetted by subversion. ... Seen from Moscow, the western world was inspired by capitalist values which demanded the destruction of the USSR and the extirpation of communism by any means available, but above all by force or the threat of irresistible force. Both these appreciations were absurd. ... The chief outward expression of the Cold War was not advances or retreats but the accumulation and refinement of the means by which the two sides tried to intimidate each other: that is to say, their arms race. The slackening of the Cold War resulted from the combined effect of the huge cost of these armaments and the gradual waning of the myths which underlay it."

Det var ikke kun, måske ikke engang først og fremmest, Sovjet, der i slutningen af 70'erne og starten af 80'erne blev anset som værende i krise. Nogle analyser, bl.a. ret udbredt på venstrefløjen, så USA som værende i ganske dyb krise, måske endda udfordret på sin supermagtsstatus som sådan. Disse analyser udføres fx i Arning & Born (1980) og Brun & Hersh (1978). USA havde lige lidt et traumatiserende nederlag i Vietnam, Sovjet var endnu ikke synderligt engageret i Afghanistan, og dets økonomi nød godt af høje råvarepriser, følgende oliekrisen, som hovedparten af vest-eksporten bestod af, hvilket er partikulære forhold der afgjort har betydning. Men hertil kan der føjes spørgsmålet om hvorvidt der gjorde sig mere strukturelle udviklinger gældende der simpelthen gjorde det sværere og sværere at være supermagt, fra midten af 70'erne og fremefter, uagtet hvordan man bar sig ad med at være det. Udviklinger der indvirkede i både Sovjet og USA, men ikke fra vest var så nemme at få øje på i Sovjet før sent, udviklinger der måske endda er fortsat og indenfor få årtier med stor sandsynlighed vil bringe USA's supermagtsstatus til ophør, hvor sejren i den kolde krig kun var et midlertidigt pusterum, eller måske endda gjorde tingene værre ved at udbrede, frem for at indsnævre, rummet (både militært, økonomisk og politisk) hvor USA's supermagtsstatus spiller en rolle og må medtænkes i alle forhold, med både fordele og ulemper til følge. Det er her væsentligt at holde sig for øje at Sovjets væren som *supermagt*, som *nationalstat* og som distinkt *samfundssystem* langt fra er sammenfaldende størrelser, selvom der selvfølgelig er pæne overlap. I den kontinentaleuropæiske tradition er der væsentlige forskelle mellem bystaterne, de absolutistiske stater og frem mod nationalstaterne, men der er typisk tale om en historisk progression. Her er Sovjetunionens beskaffenhed speciel, fordi den på en og samme tid var en nationalstat i klassisk europæisk (Jacobinsk og Bismarcksk mv.) forstand, et imperium og et 'konglomerat af kulturer', tilsvarende fx Indien.

Den russiske historie

Den Russiske historie bliver af (Hedlund 1999) læst som en lang række fejlslag, fra Mongolernes terror over Ivan den Grusomes galskab og De Urolige Tider, Storfyrstendømmet Moskva var til tider ved at kollapse og livegenskabet ophæves først i 1861. Selvom der opbygges visse succesforventninger under Peter den Store og Katarina den Store, kastes landet herefter ud i en serie bondeoprør, terror, snigmord, revolution, mere terror og mere lidelse. Ikke at mange andre landes historiske udvikling har været præget af fred og harmoni, men der er i det Russiske tilfælde mønstre der gentager sig på måder der ikke ses andre steder. For eksempel den lange, nærmest ubrudte, række af tsarer, generalsekretærer og præsidenter der starter ud som liberale reformatorer, kun for at ende i isolation, ortodoks konservatisme og magtlidderlighed.

Det 20. århundrede er særligt interessant i den henseende at det var vidne til to grandiose forsøg på grundlæggende systemisk forandring, først Bolsjevikernes forsøg på at opbygge kommunisme og siden 1990'ernes neoliberale drøm om at hive en velfungerende kapitalisme og et repræsentativt demokrati ud under det kollapsede Sovjetiske systems ruiner. Der er ikke så få paralleller mellem de to forsøg, fx passer Lenins (1967 [1917]: 39, kursiveringer i originalen) gamle parole fra Staten og Revolutionen om at udviklingen ”tvinger revolutionen til ”at koncentrere alle ødelæggelseskræfter” mod statsmagten, tvinger den til at stille sig som opgave ikke at forbedre statsmaskineriet, men at ødelægge, tilintetgøre det.” ret godt på starthalvfemsernes økonomiske politik. Som Jeltsins reformer var drevet af et opfattet behov for at udlette enhver rest af den forføjede Sovjetiske orden, var Lenins revolution baseret på et behov for at slette sporene af det tsaristiske system, ligesom Peter den Store satte sig for at rense Rusland for alle spor af dets byzantinske historie, og alle 3 er da også med stor kraft blevet brandet som både helte og forrædere (Hedlund 1999: 273). Det er således vigtigt at holde sig for øje, også under analyser af Sovjets sammenbrud, at i den Russiske politiske kontekst så er bevaring af magten og opgøret med fortiden (eksplicit og radikalt eller implicit og mindre radikalt) helt centrale succesparametre, hvilket man godt kan risikere at miste blik for ud fra en vestlig tilgang hvor politikens selverklærede mål, at gøre noget godt for folket og nationen, nemmere tages for pålydende. I magt- og opgørspektikken er der selvfølgelig ingen tvivl om at Jeltsin havde enorm politisk succes, mens Gorbatsjov stort set ingen havde, hvilket er den udbredte opfattelse i Rusland.

Måske var det i en vis forstand er den samme Russiske politiske egenart der muliggjorde den socialistiske revolution i 1917, som det første land og flere årtier før nogen andre, der senere hen gjorde det så umuligt for Sovjet at få et ikke-imperialistisk forhold til sine allierede. Der er naturligvis et hav af kontingente faktorer der spiller ind her, bl.a. den påtvungne natur de østeuropæiske regimeskifter i kølvandet på anden verdenskrig havde, men der er ingen tvivl om at helt andre mulighedsrum havde åbnet sig hvis Østeuropa havde været fuld af Kinaer og Jugoslavienser, og det skorter ikke på kræfter der forsøgte at trække udviklingen i den retning, med Østtyskland i 1950erne, Ungarn i 1956, Tjekkoslovakiet i 1968 og Polen i starten af 1980erne som de mest prominente eksempler. Spørgsmålet om hvorvidt Sovjets eksterne imperium (østblokken) var en styrke eller en svaghed, en forudsætning eller et resultat, er ingenlunde enkelt besvaret. Djilas (1998), der var en jugoslavisk kommunist der faldt i unåde fordi han lod en lignende kritik som den Tito rettede mod Stalin rette med Tito selv, hævder at allerede umiddelbart efter anden verdenskrig stod det klart at kommunisme som ideologi var rent bluf, der ikke skulle bruges til andet end at dække

over imperialisme og en ny styrende klasse (nomenklaturaen) der overgik alt hvad der tidligere var set i menneskefjendsk og egoistisk adfærd, bl.a. gennem fremelskelsen af samfundsmæssigt meget unyttige klient-patron forhold på alle niveauer. Gorbatsjovs problem ses som beroende på at han ikke i tilstrækkelig grad fik distanceret sig herfra.

Den russiske politiske tradition

At det er analytisk hensigtsmæssigt at tale om en særlig Russisk form for politik og samfund argumenterer McDaniels (1996) ganske overbevisende for. Inspireret af den Russiske semiotiker Yurii Lotmans teser om den russiske binære modsætnings logik, hævder McDaniel at hvor den vestlige tradition har fostret pluralisme, magtdeling og argumentation, har den mere ortodokse Russiske tradition baseret sig mere på opstillingen af absolutte alternativer uden mulighed for kompromis. Der må vælges klart standpunkt når der ikke er nogen neutral position, og vinderen bliver en absolut vinder, der ikke bare fuldstændig udraderer sin modstander i sejren, men også søger at udradere historien på radikal vis. Lotman bemærker hertil: "True forward movement requires coming to terms with, and not simply rejecting, the past, for absolute rejection leads only to fruitless cycles of negation." (Yurii Lotman citeret i McDaniel 1996: 147). På nogle måder er denne forståelse den diametrale modsætning til den skandinaviske konsensus-model, inklusiv det Anders Fogh Rasmussen, ganske præcist, har kaldt det joviale danske samtaledemokrati.

I politisk forstand har det ført til et enormt gab mellem lederne og de styrede, som falder nogenlunde sammen med gabet mellem nogle få rige og de mange fattige: "the pathological disconnection of the Russian government from the Russian people is simultaneously a disturbing insulation of the rich from the poor." (Holmes 1997: 74-75). Selvom rigdomsgabet i sovjettiden ikke var så stort som nu, og gav sig til udtryk på en række andre måder end formuestørrelser, så var det der dog. Holmes (1997: 73) bemærker endvidere at: "Elections in Russia, in fact, do not create power. For the most part, they mirror the power that already exists. ... What Russia's electoral charades bring home is something we already knew: democratic procedures are of value only if they establish some sort of dependency of public officials on ordinary citizens." Selvom Holmes her i begge citater referer primært til Jeltsintiden, og ikke Sovjettiden, så er der væsentlige gennemgående træk ved den Russiske politiske kultur der er af relevans for begge, og ikke mindst for overgangen mellem dem, dvs. for den kolde krigs afslutning og Sovjets sammenbrud. Der er således træk ved sovjetregimets organisering, fx udpræget elitær nærkamp om magten i isolation fra folket, der i en eller anden udstrækning skal tilskrives den generelle politiske kultur lige så vel som den specifikke kommunistiske ideologi og organisering. Dette kan der være en tendens til at overse, da både interne proponenter og eksterne kritikere af Sovjet traditionelt har haft travlt med

at hævde at regimets egenskaber var dets egne, selvom de havde helt modsatrettede idéer om hvorvidt de var gode eller dårlige. Her er det også væsentligt at, som Holmes fremhæver i citatet ovenfor, demokrati først og fremmest betyder folkestyre, hvilket i praksis som oftest vil sige en distinkt afhængighed som de styrende må have af de styrede. I den forstand har Sovjets sammenbrud betydet overgangen fra et udemokratisk styre til det næste for Rusland, og det kan ikke udelukkes at en fortsættelse og udbygning af reformerne under Gorbatjov med perestrojka og glasnost, fx med en kombination af de gamle (indtil da forladte) bolsjevikiske paroler om al magt til sovjetterne, fuld tilbagekaldelsesret af alle i tillidshverv, kollektivt selvstyrende enheder i samfundsøkonomien osv.; kombineret med kapitalistiske tiltag med privat ejendomsret og markedsindførelse på udvalgte områder; kunne have ført til et langt mere demokratisk Rusland i dag, end det vi har. Men den form for kontrafaktisk analyse er umulig at få præcision i, da samfundsmæssige udviklinger er ganske kontingente, og det kan også være resultatet havde været langt mindre demokratisk. Det stod ret skidt til i 80'erne, som det er blevet udtrykt: "Den store granitblok viste sig pludselig at være vævet af spyt, mens de rædsler, uhyrligheder, løgne og absurditeter, som dag for dag blev afsløret, viste sig at være endnu mere utrolige end selv de mest kritiske af os havde kunnet hævde" Castoriadis (1990: 57). Hvad der kan slås fast her er, at de russiske politiske og styringsmæssige traditioner spiller en ikke uvæsentlig rolle, selvom den varierer med tiden og feltet.

Gorbatjov og Kina

Der flourerer i Rusland adskillige (konspirations)teorier om hvor Gorbatjovs perestrojka-politik stammer fra, ifølge Shlapentokh (2001: 180-186) kan disse inddeles i: den offentlige utilfredshedsteori, demoraliseringsteorien, privatiseringskomplotteorien, dissidentteorien, teorien om demokratisk design, den imperiale teori, og teorien om det vestlige komplot. Men når man læser hans egen udlægning (Gorbatjov 1987) så virker det ikke som en dunkel udefrakommende kraft men en række ret pragmatiske overvejelser om hvordan en åbenlyst haltende planøkonomi kan bringes til at fungere bedre ved hjælp af simple markedsøkonomiske incitamentsstrukturer og hvordan det er hensigtsmæssigt at de forskellige magter i verden begynder at stole på at ingen har tænkt sig at kaste verden ud i atomkrig. Således hævdes det fx: "Kernen i det vi sammen skal føre ud i livet består i at udskifte overvejende administrative metoder med overvejende økonomiske metoder. Den sovjetiske ledelse er ikke i tvivl om at man skal gå over til fuldstændig selv bærende drift." (Gorbatjov 1987: 91) hvor det dog tilføjes at det skal ske indenfor den allerede godkendte femårsplan og at vigtige bestanddele i den nye økonomi indenfor prisdannelse og kreditfinansiering ikke er klar. Det er her værd at lægge mærke til at der er tale om et socialdemokratisk projekt af den helt oprindelige type. Således anføres det: "Bl.a. mente nogle, at man i det hele taget burde give afkald

på planøkonomiens og sanktionere arbejdsløshed. Men det kan vi ikke tillade, fordi vi har tænkt os at styrke socialismen og ikke skifte den ud med et andet system. ... Vi er overbeviste om at socialismen kan præstere mere end kapitalismen ...” (Gorbatjov 1987: 90)

I sammenligningen med de økonomiske reformer som Deng Xiopeng lidt før igangsatte i Kina er der en række væsentlige forskelle. En af de vigtigste er, som Harvey (2005) påpeger, at de kinesiske reformer var neoliberalistiske i den forstand at de tog som udgangspunkt at bekæmpelse af arbejderrettigheder var helt central. Herudover virkede de i højere grad nedefra og op, med fokus på bøndernes mulighed for at sælge på frie markeder, lettere industri (i første omgang) og eksportorienterede virksomheder i eksportzoner der skulle tiltrække udenlandsk kapital, og der var i højere grad tale om tilføjelser af produktion og sektorer til den eksisterende økonomi, hvor det i Sovjet i mere handlede om omstrukturering af de eksisterende virksomheder. Hertil kommer at de økonomiske reformer i Kina absolut ikke blev fulgt af politiske reformer, sådan som tilfældet var det i Sovjetunionen, hvor Glasnost stod for åbenhed og transparens i den offentlige forvaltning samt ytringsfrihed mv.

Det er ikke utænkeligt (men naturligvis svært at vide) at Deng Xiopeng var fremsynet nok til at se at Kina måtte finde sig en velfungerende niche i den nye kapitalistiske verdensøkonomiske orden, en niche der godt nok bestod og består i fremstillingen af meget store dele af verdens forbrugsvarer, men som ikke desto mindre stadig er en niche, og ikke en i kapitalismen centralt stående en, efterhånden som kapitalismen er holdt op med at være så industriel. Gorbatjov var her måske mere ambitiøs, i tråd med både russisk og bolsjevikisk tradition, og vurderede at han kunne reformere den russiske produktion og økonomi i en grad så den kunne konkurrere og måle sig direkte med vesten, på moderne men ikke-kapitalistiske præmisser. Det er svært at sige hvor stor en rolle de respektive topledere specifikke forestillinger har spillet.

Hvad der imidlertid forekommer plausibelt er, at man i Sovjetunionen havde et ganske uheldigt miks af en mere idealistisk og human leder end i Kina og nogle mindre idealistiske og mere nationalistiske lokale ledere til at gennemføre programmerne. Således så mange lokale ledere omstruktureringerne med både glasnost og perestrojka som primært en mulighed for at få mere magt til sig selv og deres sovjetrepublik. Dette kunne ikke på samme led finde sted i Kina, der i mange år på godt og ondt i højere grad har været én enhed. Der var og er kun *et* rige i midten.

På den led kan det hævdes at Gorbatjov lod sig inspirere for meget af Skandinavien, måske især Sverige og Palme, hvor Deng Xiopeng mere kiggede til de angelsaksiske

lande og Thatcher og Reagan. Gorbatsjov satsede på en socialdemokratisering frem for en neoliberalisering af Sovjetunionen. Det lykkedes ikke. Men set med danske samfundsvidenskabelige øjne er det svært ikke at opfatte forsøget som sympatisk. Det er skæbnens ironi at det russiske og andre folk siden hen blev offer for en neoliberalisering af produktionen og andre samfundssfærer der efter alt at dømme blev langt grovere og med langt mere dyb menneskelig lidelse til følge, end den behøvede at have været hvis det var Gorbatsjov der havde indført den i 1980'erne. Svære og væsentlige spørgsmål der præsenterer sig her er: Hvor tæt på at lykkedes var socialdemokratiseringsprojektet? Kunne man have sagt sig selv fra starten at det ville gå galt?

En ofte brugt formulering er at Gorbatsjovs reformer startede en lavine som han ikke selv kunne kontrollere.

Konklusion

Det er ret bemærkelsesværdigt hvordan Sovjetunionens sammenbrud, der bl.a. meget andet også er et russisk tab af et stort imperium, kunne finde sted, når de i dag synes at gå ekstremt op i kontrollen over selv små områder som fx Tjetjenien og Ossetien i Kaukasus.

Men Sovjetunionen var i så dårlig en forfatning i slutningen af 80'eren at russisk nationalisme kunne overgå fra at være en drivende kraft bag Sovjetunionens opretholdelse til at blive en drivende kraft bag dens sammenbrud, hvilket på en måde er højst overraskende. Det er ikke normalt at centerlandet i et imperium havde lige så travlt med at bryde ud som periferilandene.

Nogle af grundpillerne i Sovjetunionen var føderalismen i form af Sovjetrepublikkerne, der hovedsageligt var baserede på etniske inddelinger ligesom (andre) europæiske nationale inddelinger og sovjetterne der oprindeligt var udtænkt som basisdemokratiske enheder kun for arbejdere til at styre produktion mv., hvor Gorbatjov genoplivede kongressen af sovjetter, hvor et bredere udsnit af kandidater, også ikke-partimedlemmer blev valgt i 1989. Begge disse størrelser, især den føderale natur, kom til at undergrave frem for at understøtte systemet.

Men den væsentligste årsag til at Sovjetunionen og ikke Kina brød sammen var økonomisk. Sovjet var på samme tid for moderne og ikke moderne nok. For moderne til at lade sig nøje med en nicheplacering, og ikke moderne nok til for alvor at konkurrere.

Abstract in English

This thesis investigates the reasons and settings behind the collapse of the Soviet Union and the ending of the Cold War. It starts out with a number of general observations and deliberations on how to conduct social science in general and on very broad topics such as this one in particular. The contingent nature of society and the application of a multidisciplinary approach guided by the nature of the field of study are stressed. Subsequently the nature of this study as a public administration study rather than a historical study, the highly elusive nature of causality and the main ingredients of the analysis being other analyses are determined. In the second main chapter, David Eastons theory on political systems is subjected to critical analysis with the intention that this should be used as a framework for the analysis on the collapse of the Soviet Union and the ending of the Cold War. Eastons lack of descriptions of the inner workings of a political system, his incremental view of science, overlooked differences between his theory European structuralism are points of critique. Furthermore his treatment of what is termed the part-whole puzzle, including the relationship between actor and structure and reality and theory are criticized, inter alia on account of his use of straw man arguments and noncomplex systems. Furthermore Eastons theory is not as universal as claimed, but rather limited to modern societies where economical value has been emancipated, and his conceptual system offers few advantages. On these ground it is concluded that Eastons theory on political systems cannot serve as a framework for the analysis, and this will have to follow a more eclectic approach.

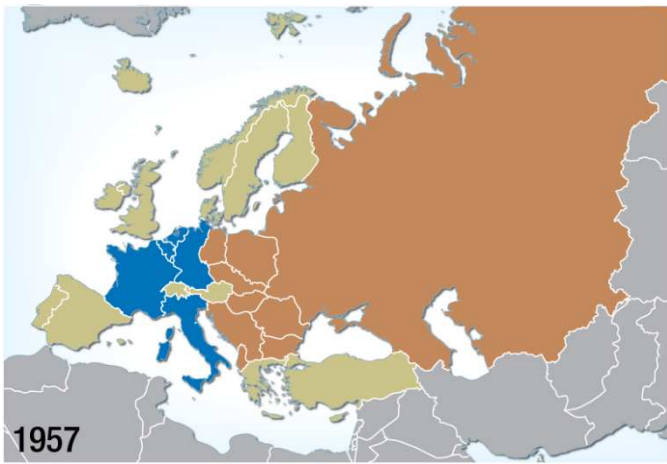
In the analysis international relations theory is found to be inadequate as a theoretical framework, because the Soviet Union was a rather special kind of state. The special and historical status of the planned economy is touched, as is the third world, from where the Cold War to a large extent was a continuation of colonization with the eradication of the peasantry as an enduring goal. Secrecy and socio biographic conditions are treated on a systemic and an individual level, as are the very real ideological ramifications of the Soviet Union. The fundamental problem of the Soviet economy to go beyond an industrial mode of production is treated. The heated Cold War of the 1980ies are dealt with, where the conclusion is that the Reagans policy was founded on

The Russian history and tradition of being on the edge of Europe and operating in binary oppositions are mentioned, as are the nature of actions taken by Gorbachev and a comparison with China and the economical restructuring and lack of political restructuring in this country.

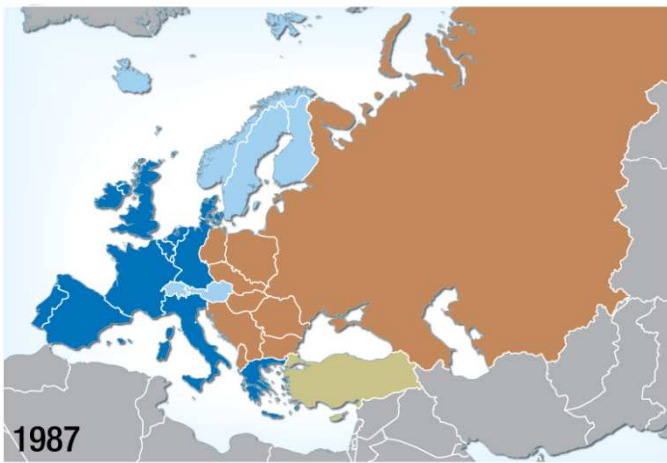
Landkort

Kort over udviklingen af Europæiske landes tilhørsforhold fra: GRID-Arendal, Norway, official United Nations Environment Programme (UNEP) collaborating centre:

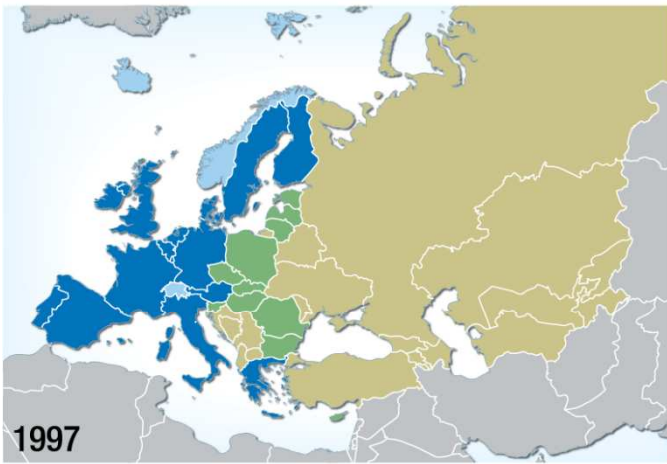

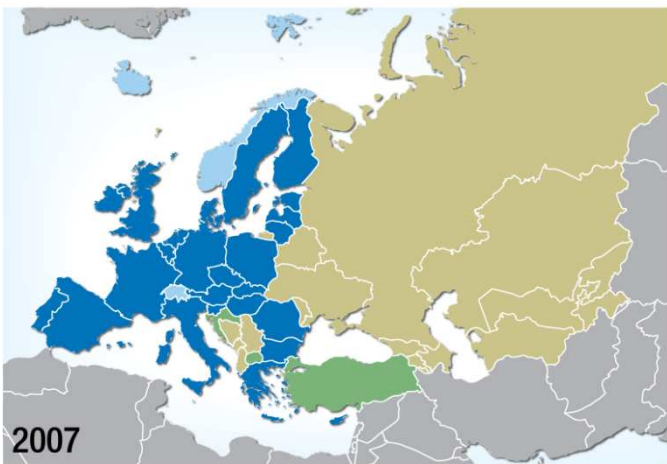
- USSR and other socialist countries
- European Community

- USSR and other socialist countries
- European Free Trade Association (EFTA)
- European Community

- European Free Trade Association (EFTA)
- European Union candidate
- European Union

- European Free Trade Association (EFTA)
- European Union candidate
- European Union

Kort over Sovjetunionen med sovjetrepublikker:

800656 (545499) 10-89

Litteratur

I henhold til de ”Udfyldende bestemmelser til studieordningen for Forvaltningsuddannelserne.” så gælder det for specialer at her ”har litteraturomfanget et vejledende omfang på 2600 sider.” (s. 2). Disse udgøres for nærværende speciales vedkommende af følgende værker:

Gorbatjov (1987); Djilas (1998); Ellman, & Kontorovich (eds.) (1992); Flyvbjerg (2001); Hardt og Negri (2001); Hardt og Negri (2004); Harvey (2005); Hedlund (1999)

Bibliografi

Amin, Samir (1982) ”Læren af Cambodia” tale på den internationale Kampuchea-konference i Tokyo 31. maj til 3. juni 1981. Gengivet i dansk oversættelse i *Bulletin fra International Studieggruppe*, nr. 3, marts 1982.

Anderson, P.W. (1972) ”More Is Different. Broken Symmetry and the Nature of the Hierarchical Structure of Science” in *Science*, New Series, Vol.177, No. 4047. (Aug.4, 1972), pp.393-396.

Arning & Born (1980) ”Von der Führungsmacht des Imperialismus zur absteigenden Supermacht” i *Zur Analyse des Imperialismus in den 80er Jahren*. Hrsg.: Zentralkomitee d. Marxisten-Leninisten Deutschland (MLD). Hügel.

Bang, Henrik P. (1992) ”Mod en ny politisk strukturalisme?” i *GRUS*, årg. 13, nr. 37. pp. 5-23.

Bang, Henrik P. (1998) ”David Easton’s Postmodern Images” i *Political Theory*, vol. 26, no. 3, june 1998, pp. 281-316.

Brun & Hersh (1978) ”USA: Supermacht in Bedrängnis” i *Befreiung. Zeitschrift für Politik und Wissenschaft*. Nummer 14, Dezember 1978. Oberbaumverlag.

Calvocoressi, Peter (2000) *World Politics 1945-2000. 8th Edition*. Longman/Pearson Education.

Castoriadis, Cornelius (1981) *Devant La Guerre, vol. 1: Les Réalités*. Librairie Arthème Fayard.

Castoriadis, Cornelius (1990) ”Marxismen-leninismens sammenbrud” i *Slagmark* nr. 16, efterår 1990, pp. 57-67. Dansk oversættelse af artikler bragt i det franske dagblad *Le Monde* d. 24. og 25. april 1990.

- Collins, Randall (1998) *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Harvard University Press.
- David, Paul A. (1985) "Clio and the economics of QWERTY" in *The American Economic Review*. Vol. 75, no. 2., pp. 332-37
- David, Paul A. (1993) "Historical economics in the long run: some implications of path dependence" in Snooks, Graeme Donald (ed.) *Historical Analysis in Economics*. Routledge.
- Davidsen, Leif (1997 [1988]) "Den russiske sangerinde" i *Den russiske trilogi*. Lindhardt og Ringhof.
- Dike, Enwere (1989) "Changing Land Tenure Systems in Nigeria" i *Peasant Studies*. Vol. 17, no. 1, pp. 43-54.
- Djilas, Milovan (1998) *Fall of the New Class. A History of Communism's Self-Destruction*. Alfred A. Knopf.
- Easton, David (1953) *The Political System. An inquiry into the state of political science*. Alfred A. Knopf.
- Easton, David (1965a) *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall.
- Easton, David (1965b) *A Systems Analysis of Political Life*. John Wiley & Sons.
- Easton, David (1990) *the Analysis of Political Structure*. Routledge.
- Easton, David (1998 [1957]) "Om at analysere politiske systemer" i *Grundbogen i statskundskab*. Hansen, Birthe og Jensen, Carsten (red.), pp. 29-46. Akademisk Forlag. Er en oversættelse af "An approach to the analysis of political Systems" in *World Politics*, vol. 9, april 1957, no. 3, pp. 383-400.
- Ellman, Michael & Vladimir Kontorovich (eds.) (1992) *The disintegration of the Soviet economic system*. Routledge.
- Erichsen, M. (1982) "Hvorfor er Sovjet aggressivt? Nogle sammentrængte bemærkninger" i *Bulletin fra International Studiegruppe*. Nr. 4, juni/juli 1982, pp. 3-11.
- Flyvbjerg, Bent (2001) *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again*. Cambridge University Press.

- Friedman, Norman (2000) *The Fifty-Year War. Conflict and Strategy in the Cold War*. Chatham Publishing.
- Fukuyama, Francis (1989) "The End of History?" i *The National Interest*. Summer 1989. Tilgængelig på <http://www.wesjones.com/eoh.htm> sidst tilgået d. 9. jan 2008.
- Gorbatjov, Mikhail (1987) *Perestrojka*. Oversat fra russisk. Gyldendal.
- Gorbatjov, Mikhail (1988) *Tale til FN*. 43rd U.N. General Assembly Session. December 7, 1988. Tilgængelig i engelsk oversættelse i uddrag på: <http://www.cnn.com/SPECIALS/cold.war/episodes/23/documents/gorbachev/> sidst tilgået d. 18. jan 2008.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2001) *Empire*. Harvard University Press.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2004) *Multitude. War and democracy in age of empire*. The Penguin Press.
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hedlund, Stefan (1999) *Russia's "Market" Economy. A Bad Case of Predatory Capitalism*. UCL Press.
- Holmes, Stephen. (1997) "When less state means less freedom" in *Transitions. Changes in Post-Communist Societies*. Vol. 4, no. 4, September 1997, pp. 66-75
- Kagarlitsky, Boris (1990) *The Dialectic of Change*. Verso.
- Kramer, Mark (1999) "Ideology and the Cold War" *Review of International Studies* vol. 25, no. 4, pp. 539-76.
- Kupferberg, Feiwei (1999) *The Break-up of Communism in East Germany and Eastern Europe*. St. Martin's Press.
- Lane, Jan-Erik (1978) "There must be limits to confusion" *Eripainos Poliitikka* Vol. 3, pp. 161-179.
- Lasswell, Harold & Lerner, Daniel (1965) "Introduction" in Lasswell, Harold & Lerner, Daniel (eds.) *World Revolutionary Elites: Studies in Coercive Ideological Movements*. MIT Press.
- Lenin, V. I. (1967 [1917]) *Staten og Revolutionen*. Gyldendals Uglebøger.

- Lindblom, Charles E. (1990) *Inquiry and Change: The Troubled Attempt To Understand and Shape Society*. Yale University Press.
- Lockwood, David (2000) *The Destruction of the Soviet Union: A Study in Globalization*. Macmillan.
- Long, Ngo Vinh (1990) "Communal Property and Peasant Revolutionary Struggles in Vietnam" i *Peasant Studies*. Vol. 17, no. 2, pp. 121-140.
- Mastny, Vojtech (1998) *Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*. Oxford University Press.
- Matlock, Jack F. Jr. (2007) *Reagan & Gorbachjov. Afslutningen på den kolde krig*. TV2. Oversættelse af *Reagan and Gorbachev. How the Cold War Ended* (2004) Random House.
- McDaniel, Tim (1996) *The Agony of the Russian Idea*. Princeton University Press.
- North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Parsons, Talcott (1937) *The Structure of Social Action*. McGraw-Hill.
- Putnam, Robert D. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Reynolds, David (2000) *One World Divisible. A Global History Since 1945*. W. W. Norton & Company.
- Saull, Richard (2001) *Rethinking Theory and History of the Cold War: The State, Military Power and Social Revolution*. Frank Cass Publishing.
- Shlapentokh, Vladimir (2001) *A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed*. M. E. Sharpe.
- Simon, Herbert A. (1991) *Models of My Life*. Basic Books.
- Smith, Adam (1965 [1776]) *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Volume 1*. Arlington House.
- Sorzano, J. S. (1975) "David Easton and the Invisible Hand" in *The American Political Science Review*, Vol. 69, no. 1, March 1975, pp. 91-106.

Surin, Kenneth (1996) "The Continued Relevance of Marxism" as a Question. Some Propositions." in Saree Makdisi, Cesare Casarino and Rebecca E. Karl (eds.) *Marxism beyond Marxism*. pp. 181-213. Routledge.

Tegmark, Max (2004) "Parallel universes" in John D. Barrow, Paul C. W. Davies and Charles L. Harper Jr. (eds.) *Science and Ultimate Reality: Quantum Theory, Cosmology and Complexity*. Cambridge University Press, pp. 459-491.

Thomsen, Jens Peter Frølund (1997) *Moderne politikbegreber. Introduktion til systemanalyse, marxisme og diskursanalyse*. Systime

Waltz, Kenneth N. (1979) *Theory of international politics*. MacGraw-Hill.

Westad, Odd Arne (ed.) (2000) *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*. Frank Cass.

Westad, Odd Arne (2005) *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge University Press.

Whitehead, Alfred North (1926) *Science and the modern world: Lowell Lectures 1925*. Cambridge University Press.

Wohlforth, William C. (1999) "A Certain Idea of Science. How International Relations Theory Avoids Reviewing the Cold War" i *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, No. 2, Spring 1999, pp. 39-60.